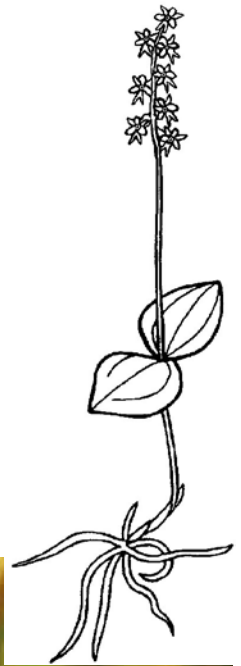

Listéra

2 - 2018

TELEMARK BOTANISKE FORENING

LISTÉRA - Tidsskrift for Telemark Botaniske Forening
(NBF, Telemarksavdelingen)
33. årgang, 2018, nummer 2

ADRESSER OG TELEFONER:

TELEMARK BOTANISKE FORENING, org.nr. 989 212 621
Postboks 25 Stridsklev, 3904 Porsgrunn. Girokonto: 0530 3890647
Foreningens e-mail-kontakt: a-jhalvo@online.no
Foreningens hjemmeside: www.miclis.no/tbf

- Kasserer: Åse Halvorsen, a-jhalvo@online.no
Tlf.: 35500135 / 91595087
- Styremedlem: Jorunn Simones, jo-simon@online.no
Tlf.: 95032367
- Styremedlem: Christian Kortner, ckortner@online.no
Tlf.: 91894169
- Styremedlem: Bjørn Erik Halvorsen, b-halvor@online.no
Tlf.: 35289517 / 91310296
- Styremedlem: David Mundal, davmundal@gmail.com
Tlf.: 41229294
1. Varamedlem: Dagny Mandt, dmandt@online.no
Tlf.: 90144859
2. Varamedlem: Anne Vinorum
Tlf.: 35514117

I redaksjonen:

Charlotte Bakke (c.bakke@sf-nett.no), Norman Hagen (nohag@online.no),
Kåre Homble (k.homble@online.no), Kristin Steineger Vigander (kristvi@gmail.com)

For bilder uten oppgitt fotograf er det forfatteren som er fotograf.

Forsidebildet: Pors *Myrica gale*. Foto: Norman Hagen

ISSN: 0801 - 9460

Træet stod færdigt

Træet stod færdigt med blad og med knop
 ”Skal jeg ta’ dem?” sa’ frosten og pustede op.
 ”Nei, kjære, lad dem staa,
 til blomster sidder paa!” --
 bad træet og skjaldv ifra rod og til top.

Træet fik blomster, saa fuglene sang.
 ”Skal jeg ta’ dem?” sa’ vinden og vifted’ og svang.
 ”Nei, kjære, lad dem staa,
 til bæret sidder paa!”
 bad træet, i vinden det dirrende hang.

Og træet fik bær under soløjets glød.
 ”Skal jeg ta’ dem?” sa’ jenten saa ung og saa rød.
 ”Ja, kjære, du kan ta’,
 saamange du vil ha’”
 sa’ træet, og grenen det bugnende bød.

Bjørnstjerne Bjørnson

(B.B. skreiv diktet i 1858, det året han giftet seg med Karoline Reimers).

KONKURRANSEN I *Listéra* 2018-1

Riktige svar var:

Bilde 1: tyttebær. Bilde 2: strutseving. Bilde 3: krattfiol. Bilde 4: bergmynte.
 Bilde 5: trollbær. Bilde 6: markfrytle. Bilde 7: svaleurt. Bilde 8: tranehals.

Vinnere:

Best denne gang var Kjellaug Dorthe Nyhus med 6 rette. Vi gratulerer.
 Premie vil bli overlevert ved en passende anledning.

ENDELIG FIKK JEG SE DEN PÅ NÆRT HOLD: SKYTTENS PLANTE PILBLAD *Sagittaria sagittifolia*

Artig plantefunn i Østerdalen

Roger Halvorsen

På den vestre stranda ved en meander, en elvebuktning kalt Evja på vestsida av Glomma, på Kirkenær i Grue, hadde vi klatra ned til stranda for å se etter sjøpiggnopp *Sparganium gramineum*. Nede på strandbredden snubla vi nærmest over en flott forekomst av pilblad *Sagittaria sagittifolia*, helt i vannkanten av meanderen.

Vi, Dagny Mandt fra Larvik Botaniske Forening, Bjørn Erik Halvorsen fra Telemark og forfatteren var på vei til årsmøtet i NBF som dette året var lagt til Røros. Vi starta allerede på torsdag morgen for å besøke noen "godlokaliteter" langs reiseruta opp Østerdalen. Dagny, Bjørn Erik og jeg hadde funnet fram noen godbiter vi skulle

Pilblad. Legg merke til to typer blad: to flyteblad som er litt breiere og buttere, og flere blad som har smale, spissere bladfliker.

Pilblad, hel plante. Legg merke til bladverket. Legg også merke til hannblomsten (litt uskarp).

se etter på veien opp, men vi hadde ikke regna med å støte på pilblad.

Fra før har jeg sett pilblad en gang i Danmark, helt i sørvest ved grensa mot Tyskland, og en gang i Göteborg uten at jeg kom særlig nær den. Dessuten var eksemplarene jeg så de to gangene i heller dårlig forfatning. Men jeg hadde dog sett den. Synet ved stranda like nedenfor gården Oppset var imidlertid av en helt annen karakter, med både frukter og vakre blomster.

Pilblad *Sagittaria sagittifolia*

Pilblad er en sørøstlig art i Norge og regnes som spredt eller mer eller mindre sjelden. I Telemark er pilblad, ifølge Lid (2004), funnet i Bamble, i Skien og i Porsgrunn.

Dersom vi går tilbake til Dyring (1911), oppgir han at den er funnet på grunnere steder i fersk- og brakkvann, og funnstedene er oppgitt til ”*Ravnes [if. Dr. Hoch], Herreelv*

[C. Størmer]!, Gunneklevfjord og Borgestadholmen ved Porsgrund.”

Hvordan tilstanden for de kjente funnstedene i Telemark er, vites i skrivende stund ikke, men trolig er arten forsvunnet fra de fleste stedene, kanskje med unntak av en forekomst ved Farelva i Skien.

I Norge er den ellers funnet på vannbredder, på grunt vann i elver og sjøer og i grøfter på Østlandet fra Halden (Østfold) og Hurum (Buskerud) nord til Grue (Hedmark) og Ringerike (Buskerud) (Lid 2004).

Funnstedet på Kirkenær er altså ganske nær pilbladets nordgrense på Østlandet.

Beskrivelse

Blomstene sitter i tregreina kranser. De er enkjønna. Hunnblomstene sitter nederst. Hannblomstene er størst og har gjerne purpurfarga støvknapper. Kronblada er hvite med en purpurfarga eller litt lyst blåfiolett flekk ved basis. Frukten er

Frukten hos pilblad.

smånøtter som sitter tett i runde, litt flattrykte hoder.

De eksemplarene vi fant vokste i mudderet langs stranda, og bladene, som har gitt planta navn, har da vanligvis ei pilforma bladplate med tre smale og spisse bladfliker. Bladstilkene er trinne, med til dels skarpe kanter øverst.

Når planta vokser ute i vannet, dannes det gjerne smale og tynne undervannsblad.

Pilblad med hunnblomster og et blad som er en overgangsform av flyteblad og blad med smale fliker.

Familietilhørighet

Pilbladslekta *Sagittaria* hører til vassgrofamilien *Alismataceae*, som igjen hører til de enfrøbladete. Andre slekter hos oss er vassgro *Alisma*, flytegro *Luronium* og soleiegro *Baldellia*.

Det vitenskapelige navnet kommer av det latinske *sagitta* som betyr **pil**, og så er det lagt til suffixet *aria*. Plantenavnet ble brukt allerede av Plinius som døde 79 etter Kristi fødsel. Artsnavnet *sagittifolia* betyr med **pilforma blad**.

Lyttkens (1912-1915) oppgir at nesten alle navna som er brukt om denne planta er knytta til likheten blada har med ei pil: **Pfeilkraut** (Tyskland), **Piilgræs** og **Piilurt** (med variasjoner) (Danmark og Norge), **Pilblad**, **Pilblomster** og **Bågpilsurt** (Sverige) samt **Skottgräs** og **Skyttegräs** (Sverige). Hos Stace (1997) finner vi navnet **Arrowhead**.

Ordstammen *Sagitta* finner vi igjen i *Sagittarius*, navnet på stjernebildet Skytten.

For dem som er spesielt interesserte i å få se denne praktfulle arten, er det kanskje en ide å ta kontakt med Østfoldavdelingen. I Østfold skal det være en del lokaliteter av pilblad.

Litteratur

- Dyring, J. 1911. "Flora grenmarenensis." *Nyt Mag. for Naturvidenskaberne*, b.49, h. II-III. Kristiania.
- Lid, J. & Lid, D.T. 2004. *Norsk flora*. 7. utg. v/Reidar Elven. Det Norske Samlaget. Oslo.
- Lyttkens, August. 1912-1915. *Svenska växtnamn*, bd.3. C.E.Fritzes Bokförlags AB. Stockholm.
- Stace, C. 1997. *New Flora of the British Isles*, 2. utgave. Cambridge University Press.

ÆRESMEDLEM

Bjørn Erik Halvorsen, medlem i styret i Telemark Botaniske Forening, ble på siste årsmøte i Norsk Botanisk Forening valgt til æresmedlem.

Foto: Norman Hagen

Blyttia 2018/3:

Bjørn Erik ble med i Telemark Botaniske Forening (TBF) for godt over 30 år siden, og har vært svært aktivt med i styre og stell siden da. Han har alltid vært lett å samarbeide med, er lydhør for forslag fra andre og er flink til å sette idéer ut i livet. ”Nei” har knapt vært brukt når medlemmer har foreslått noen nye aktiviteter. Bjørn Erik deltar også aktivt der TBF, sammen med andre naturvernorganisasjoner, skal leve

opp til det vernearbeidet som ligger nedfelt i formålene til Botanisk Forening. Bjørn Erik har en fantastisk evne til å lære seg nytt botanisk stoff på egen hånd for så å dele det med andre, gjennom kurs, feltarbeid og samvær. Han er dermed en av de sterkeste drivkreftene i lokal og nasjonal botanisk virksomhet, og det hersker liten tvil om at han har gjort seg fortjent til å være æresmedlem i Norsk Botanisk Forening.

Gratulerer!

Listéra for 20 år siden

PORSEN, DOFTEN OCH MINNENA*

Av Jan Pernbert¹

*Artikkelen har stått i bladet til Ölands botaniska förening, *Krutbrännaren*. Redaktøren og forfatteren har gitt oss lov til å gjengi den her. Vi syntes den var så fin at vi ville formidle den også til dem som ikke har lest *Krutbrännaren*.

Dofter och smaker har ju en enastående förmåga att uppväcka minnen. Minsta signalsubstans som retar näsa och gom kan ibland generera de mest överraskande associationsbanor och som en käpp röra om i det undermedvetnas flod. Den petar i gamla årgångars avlagringar; hågkomster och minnesbilder virvlar upp i ljuset och projiceras på skallbenets insida som en repig gammal journalfilm.

Inom skönlitteraturen är fenomenet inte helt ovanligt; det mest kända exemplet torde väl vara det som förekommer i första delen av Marcel Prousts romansvit *På spaning efter den tid som flytt*, där stora delar av Prousts egen, i minnet slumrande, barndom väcks till liv när hans mor en vinterkväll bjuder honom på en kopp värmande té.

«Knappt hade jag känt igen smaken på den i lindblomsté doppade madeleinekakan som tante Leonie brukade ge mig --- förrän det gamla grå huset åt gatan, där hennes rum

var beläget, dök upp likt en teaterkuliss framför den lilla flygelbyggnad åt trädgårdssidan som uppförts bakom det för mina föräldrars räkning --- på samma sätt framsprang nu alla blommorna i vår trädgård och i Swanns park, näckrosorna i Vivonne, invånarna i staden och deras små hus, kyrkan och hela Combray med dess omgivningar - allt detta fick form och fasthet och steg fram, samhälle och trädgårdar, ur min kopp med té.»

Liknande minnesupplevelser har uppenbarats för mig vid julbordet det senaste decenniet, då jag varje år på ett nästan ritualmässigt sätt tagit mig ett par egenhändigt kryddade snapsar; först ett par cl pors, och några sillstjärtar senare en lika stor kvantitet malört.

Vid intagandet av porsbrännvinet gör jag något av en transcendental resa i tid och rum och förs omdelbart tillbaka till den dag då jag plockade bladen och blommorna till snapsen.

¹ Prästgatan 6, 387 50 Köpingsvik, Sverige

Plats: ett mindre kärr på norra Öland.

Tid: i början av juli.

Syfte: att finna exemplar av blommande myggblomster för avtecknande.

Scenen: myggsurr och solglitter. Försiktigt stövelvad; vattnets tryck klämmer varsamt stövelskaftens insidor mot vaderna. Sulorna bottnar mjukt i ljusskimrande sandbotten. Vattnet porlar stilla vid min rörelse framåt, nästan ljummet och ljust guldfärgat - som champagne.

Dofterna: den svaga lukten av stillastående vatten: något avslagen, tung. Och i diskanten den kryddaktiga porsen.

Där, mitt bland myggsurr och porsdoft, fann jag så efter en stunds sökande ett exemplar av den oansenliga orkidén, vilket var fullt tillräckligt för en skiss.

Nu är det väl så att varken myggblomster eller pors är särskilt typiska för den öländska växtvärlden med dess kalkgrund, men uppe kring norra änden av ön är ju landet till stora delar översvallat av näringsfattigt isälvsmaterial och på sådan mark trivs porsen. Likaså på fastlandets magra moränjor, där den breder ut sig på myrar och mossar och bekransar de tusentals skogssjöernas stränder.

Det är i dessa miljöer man också följdriktigt träffar på den i poesin.

*«Där rullstensåsen böjer knä i mossen
drar porsen sitt doftbälte.
Där den iskalla vitmossan
begrinner
spinner fräknet sin vita ull i solen.»*

Arthur Lundkvist som är upphovsman till diktraderna växte upp i västra Göinge. Det hör visserligen till Skåne, men ser man till natur och markförhållanden snarare till Småland. Lundkvists uppväxtmiljö ligger vid en av sydsvenska höglandets södra utlöpare och rullestensåsen som *«böjer knä i mossen»* hörde följdaktligen till hans hemtrakts barndomsupplevelser.

Seden att krydda brännvin med pors tycks vara ett tämligen sentida påfund. Några uppgifter om det har åtminstone inte jag hittat i äldre floror.

Däremot har dess användning som smaksättare i öl och andra jästa *«drickor»* en flertusenårig tradition. Rester av jästa fruktdrycker med bland annat pors som krydda har påträffats i danska bronsåldergravar.

Under medeltiden räknades porsen till de bärande träden. I Magnus Erikssons landslag står:

«Flår någon bast, eller bryter kvistar av ek, eller bryter pors eller tager vildhumle på annan mans mark, ersätte han skadan

och dessutom tre marker, om han är lagligen överbevisad. Var och en som bryter pors på by-, härads- eller landsallmanning före olofsmässa-dagen och blir tagen på bar gärning, böte sex öre.»

Det tycks dröja en bra bit in på nya tiden innan humlen hos gemene man blir vanligare som smaksättare i öl. Seden att använda pors i ölframställningen finns belagd ända fram mot förra sekelskiftet. Förutom att porsen gav ölet angenämare styrka och smak, tycks den även förbättrat drickans hållbarhet. Den har tydligen en tillväxthämmande och avdödande effekt på vissa bakterier, svampar och insekter eftersom man brukat den mot *«ohyra i hufvudet, kläder, väggar, då dermed tvättas»*, enligt Liljeblads *Utkast till en svensk flora* från 1792.

Det är dock enligt sakkunskapen ett litet problem vid nyttjandet av pors, vare sig man använder den i öl eller bara drar in dess doft. Om man ska tro Linné och andra auktoriteter genom tiderna så ger den ofelbart huvudvärk. Själv kan jag vare sig bekräfta eller dementera påståendet, eftersom jag inte druckit porsöl. Klart är dock att jag hittills inte fått huvudvärk av doften, men jag kanske inte umgåtts nog intensivt med växten. Och vad det gäller julsnapen så får man väl förmoda att 2-3 cl inte är en tillräcklig mängd för att få några dylika symptom. Kanske förklaringen till huvudvärken lika väl kan skyllas på ölets kvalitet,

eller varför inte på den omåttliga konsumtionen.

*«Tätt invid skogssjön
porsomkransad, övergiven
står utmarksladan
tom och spånkorgsskev.
Och nedanfor vid stranden slickar
vågen
med svart och girig gyttjetunga
en sprucken och förgäves tjärad
båt.»*

Harry Martinson har skrivit dikten. Den heter *Avlägset*, och långt bort i både tid och rum färdas man vid läsningen av den. Känslor av förgängelse och saknad från en svunnen tid uppfyller hjärtat. Ett minne från min tonårstid dyker upp. Det är i början av 60-talet. Jag och två av mina vänner foretar en fotvandring i gränstrakterna mellan Småland och Blekinge. Just vid sådana sjöar som i Martinsons dikt slog vi upp vårt militärgröna tält; med vågkluck och solglitter i den steniga strandkanten och med doften av pors och humus.

Det var i en annan tid, ett annat samhälle, ett annat landskap; småbruk i gränsbygd. Ändlösa stenmurar längs de krokiga grusvägarna med vilande arbetshästar bakom grindarna. En och annan hage fortfarande i hävd. Steniga åkerlappar och vallar. Hö i hässjor. Och så lanthandeln vid vägskälet där vi provianterade tetramjolk och några lösa John Silver.

Kring fotvandring och luffning finns det mycket att reflektera, bara man inte sätter likhetstecken mellan dem; att fotvandring är en sak och att gå på luffen en helt annan. Den som provat på det förra genomgår något mer eller mindre tillfälligt; fotvandringen har ett mål och vandringsen har en början och ett slut, både i tid och rum. Att gå på luffen är däremot mer av en livsstil, eller snarare en slags existensform, som är utlöst av till stora delar yttre och inre tvång.

Harry Martinson var hela sitt liv en luffare, en nomad; i unga år i yttre mening, av omständigheterna tvingad. Sedan han blivit författare på heltid fortsatte han sina vandringar, fast nu på ett litterärt och filosofiskt plan. Han om någon hade både

kunskaper och förmåga att i litterär form hylla luffaren.

I hans roman *Vägen till Klockrike* får vi följa luffaren Bolles livsvandring; Bolle, en människa som trots att han blir föraktad, plågad och förnedrad av en oförstående och egoistisk omvärld, behåller en inre resning. Med obruten karaktär och med en tro på det goda hos människan vandrar han längs vägarna vid sidan av det etablerade samhället. Då han är utestängd från normalt familje- och samhällsliv, blir i stället landskapet, naturen och dess sinnesupplevelser hans glädje och trygghet. Även som tillfällig fotvandring kan man uppleva något av samma intensiva närhet till naturen.

«Mot växternas dofter, när de var som bäst gick ingenting annat upp. Det var som om man på ett helt annat sätt kommer i kontakt med jorden själv genom dem och den tanken var honom inte fjärran, att dofterna var växternas tankar, även de doftlösa växterna hade säkert dofter. De var bara så fina att människan inte kunde uppfatta dem. Men av alla doftande växter var det nästan ingen som kunde ta upp tävlingen med porsen. Och den betydde så mycket. Den innehöll så mycket vackra saker för tanken att tänka. Den var oöm men ändå öm, intim men ändå ödslig, trofast men ändå vild.»

Vad minns man egentligen? Vissa dofter, vissa ljud, ögonblicksbilder. Resten är nog till stora delar filtrerat och omsorterat, förvanskat och förträngt, allt eftersom åren gått och senare minnen och erfarenheter har överlagrat de tidigare - en slags minnenas metamorfos.

Förmodligen är hågkomsterna från min 35 år gamla vandringsvecka i mångt och mycket en nostalgisk efterhandsrekonstruktion. Där var nog mycket mer av ängslan och oro hos en hudlös pubertsyngling än vad jag nu kan påminna mig. Bakom tonårig jargong och maskhållning, och innanför ett till synes hårt och tufft skal, fanns där en vilsen längtan efter ömhet och ett ständigt värkande libido.

Men doftminnena är fortfarande tydliga och äkta; de är än idag lika starka och oförstörda.

*«Ett stråk av pors lägger sin kind
mot min
världen vilar lätt och alldeles
stilla.
Jag kunde ha den i mina kupade
händer.»*

Citaten är hämtade ur följande verk:

Marcel Proust: *På spaning efter den tid som flytt*

Artur Lundkvist: *Vit man*

Magnus Erikssons landslag

Samuel Liljeblad: *Utkast till en svensk flora*

Harry Martinson: *Cikada*

Harry Martinson: *Vägen till Klockrike*

Stig Johansson: *Nattstråk av pors*

OM SIGRID NORDSKOG

Kristin Steineger Vigander

Sigrid Nordskog fra Tjønnegrend, Vinje, har gledet leserne våre i mange år med sine vakre akvareller, dikt og artikler om planter. Denne gang har Sigrid skrevet et par koselige ting om gamle minner: Om molteturen i Tjønnåsdalen, side 27, og om hyggelig besøk av flotte botanikkdamer i 2005 på side 23.

Bildet viser Sigrid foran huset i Tjønnegrend.

ILDSVEVE

Kristin Steineger Vigander, medlem av *Listéra*-redaksjonen, ble på siste årsmøte i Norsk Botanisk Forening valgt til "Ildsveve."

Foto: Kjell Vigander

***Blyttia* 2018/3:**

Kristin er virkelig en ildsveve i Norsk Botanisk Forening. Hun tar på seg oppgaver og verv både i hovedstyret og for grunnorganisasjoner, og fungerer som et viktig bindeledd mellom disse to strukturene.

Hun har et stort hjerte for foreninga, stiller opp på det meste og arrangerer gjerne større utenlandsturer i botanisk øyemed.

Kristin er typen som kaller en spade for en spade, og hun er ikke redd for å rufse opp i problematiske saker som av og til dukker opp. Hun er også en myk type, som skriver de vakreste dikt til blant annet "Årets villblomst"-kort og som elsker å både ta og dele flotte fotografier av planter.

Hennes hjemmeside "Kristins flora" er åpen for alle, og er flittig brukt av skoleklasser og studenter.

Kristin er effektiv og får ting unnagjort, slike folk trengs i enhver forening.

Gratulerer med velfortjent tittel som "Årets ildsveve"!

ABRODD, EN LITT ANNEN *Artemisia*, EN MED GAMLE TRADISJONER

Om den krokete veien til ei snart glømt kulturplante

Roger Halvorsen

Innledning

Reichborn-Kjennerud (1930) skriver i heftet *Den gamle urtegård* utgitt av Borgarsyssel museum i Sarpsborg om **abrot** *Artemisia abrotanum*:

ABROT. Kokt i smør og drukket døiver den allslags verk som brystverk og lendeverk, den hjelper også mot astma og hoste. Knust og tatt med vin brukes den som motgift. Druknet med vann hjelper den mot forkjølelse, likeså dersom man smører sig med den olje som abrot er kokt i. Lukten av abrot driver bort huggorm, og tatt inn hjelper den mot spolorm. Knust med talg lages den til øiesalve. Knust med edikk og drukket er den god for den som taler i søvne. De har også brukt den sammen med solvendel og salvie mot galskap (Harp., Isl. 2, 3). Abrot har lenge vært dyrket i hagene som lægeurt.*

(*Med solvendel menes her solsikke *Helianthus annuus*. Harp. = den danske botaniker Harpestreng, og Isl. 2,3 = henvisninger til to islandske legebøker fra 1300- og 1400-tallet. Se litteraturlista!)

Som en ser av teksten over, er

abrodd, som den heter i dag, ei legeplante som har lange tradisjoner i folkemedisinen, og bare de ”kurene” som Reichborn-Kjennerud her har knytta til denne ”malurten”, spenner jo ganske vidt. Nedenfor skal vi se på flere bruksområder og litt om botanikken og historia omkring abrodd.

Det første møtets sødme

Første gangen jeg fikk se abrodd var i en veikant ved Vitemölla sør i Skåne. Jeg mener å huske at det var i 1990. TBF var på hjemvei fra Bornholm, og i flokk og følge kjørte vi ned mot et naturområde som skulle kunne oppvise svært mye av den floraen som Skånes sandmarker hadde å by på. Her skulle for eksempel finnes sandliljer *Anthericum* sp., sandstråblom *Helichrysum arenarium*, kambunke *Koeleria glauca* og sandmjelt *Astragalus arenarius*. På noen tørre flater langs veien blei vi var noen felter med hvite nelliker. Det skulle vise seg å være sandnellik *Dianthus arenarius*, en art som knapt noen i følget hadde sett før. Det blei en sedvanlig botanisk bråstopp med det som kan karakteriseres som ”vilter parkering”, og med deltagere som fikk noe som likner det man i

Rogaland kaller ”sukkerstiren”. Vi steig ut av bilene, og da var det at forfatteren oppdaget en lav buskaktig vekst med fint bladverk, men uten blomster. Illustrasjonene fra Dagny Tande Lids hånd i Johannes Lids *Norsk flora* svirret kvikt fram rundt i hodet og stanset ved en tegning som liknet. Det måtte jo være en *Artemisia*! Men hvilken? ”Det blå evangeliet” til Lid (1985) blei funnet fram, men det ga intet svar. Vi hadde altså havnet på en sannsynlig løsning uten ordentlig svar. Karakteristikken var: flerårig med forveda stengler, smalt linjeforma, nærmest trådaktige bladfliker og til sist, men ikke minst, ei karakteristisk og sterkt aromatisk lukt. Ingen blomster var å se på eksemplarene som kanskje var innplanta her. Problemet blei liggende til vi kom hjem og så løst ved hjelp av Rolf Nordhagens *Norsk flora* (1940), Ove Arbo Høegs *Planter og tradisjon* (1976) og *Våre ville planter* bd. VI.2 (Nordhagen m. fl. 1958). Svaret blei at det var **abrodd *Artemisia abrotanum*!**

Først i 1994-utgaven av Lids flora kom abrodd med.

Seinere har jeg støtt på den flere steder rundt om i Norge, blant annet på Finnskogen, og jeg har fått den som gave fra en hage i Blekebakken i Brevik til å ha i blomsterbedet her i Hof. Hver gang jeg går forbi den, dukker minnet om veikantstoppen i Vitemölla fram.

Dikteren og gleden over blomster

Det skulle så bli en svensk dikter som etter hvert kom til å gi meg den

største opplevelsen om denne gamle kulturplanta, for det er det den er, ei kulturplante. Denne delen av historia springer nærmest ut av en annen lidenskap. Lidenskapen bunner vel kanskje i at jeg har noen gener fra en tippoldefar som med svensk blod i årene kom til Ulefos Jernværk som kleinsmed, eller kanskje jeg bare er blitt litt suecofil etter mange turer til Sverige?

For, som sikkert mange av vennene mine vet, er den svenske arbeider- og finnskogsdikteren Dan Andersson en av de lyrikerne jeg har tapt mitt hjerte til. Han skreiv både prosa og lyrikk, og svært mange av dikta hans er blitt tonesatt og er folkeie i Sverige og også i resten av Norden. Sant å si så går jeg nesten daglig rundt og nynner på ei av visene hans for å holde tekstene ved like og fordi de rett og slett er vakre. En ”nynnende” godt voksen pensjonist i karakteristisk lutende botanikergange rundt i Hellåsen ved Brevik eller i Hof kan godt være forfatteren.

Jeg lærte mine to første Dan Andersson-viser i 15-16-årsalderen ved å lytte til ei ”steinkake” med Harry Brandelius. Visene på denne plata var *Spelmannen* og *Helgdagskväll i timmerkojan*. Jeg gikk rundt i mange år, langt inn i voksen alder, før jeg forsto at denne svensken også hadde dikta visene *Jungman Jansson* og *Jag väntar vid min stockeld*.

Siden er det blitt mange flere å lære. Jeg fant de samla verkene hans som tilbud i Gudems bokhandel i

Brevik, og horisonten i svensk lyrikk blei utvida. Det blei historier og dikt å lese, historier om kølabrennere, den svenske Finnmarken (=Finnskogen) med sin ødslige ensomhet der menn, svarte av det arbeidet de bedreiv, satt på vakt i dager og netter ved kølamilene og vokta sitt daglige brød som kølabrenninga ga. Og det blei blomster.

I de samla verkene hans fant jeg tekstene, og på LP'er og CD'er har det etter hvert dukka opp vakre visemelodier med masse, ofte litt sørgmodige, tekster med blomstermotiver.

Så en dag hørte jeg, og lærte siden, ei vakker vise med avskjedsangen ved "broder Joachims" reise tilbake til Finnmarken:

*Broder Joachim, du reser dit där vilda apalar glöda,
och där åbrodd vissnar sakta invid hundraårig gård –
Du skall hälsa alla gamla, unga, alla levande och döda,
du skall hälsa sparv och trana, du skall hälsa räv och mård.*

Det er ei vemodig vise om hjemlengselen til den svenske Finnmarken og med abrodd i teksten.

I en eller annen bokhandel i Sverige kom jeg så noen år seinere over ei visesamling der alle dikta til Dan Andersson var med, og jeg fant fram til nettopp *Avskedssång till finnmarksskalden broder Joachim vid hans avresa från Göteborg en höstkväll*.

Etter å ha nynna litt, bladde jeg over på neste side, side 156, og der sto ei anna vakker vise klar med

blomstermotiv: *Julvisa i Finnmarken (att sjungas vid bordet till mörkt öl)*. Så har jeg begynt med det, å syng "till mörkt öl", når visa eller tanken på mörkt öl dukker opp i minnet. En fin kombinasjon! Og la oss så se på "blomstermotivet" her, i andre vers. Igjen er abrodd med:

*När sjöarna ligga här frusna och döda,
och yrvädren dansa i moar och slog,
vi dricka och drömma om bäckar som flöda,
och minna oss Terrvalaks solnedgång röda
och gårdar som lysa bland åbrodd och lilja
och skuggor som dansa i skog.*

På nytt et lite innslag om ei plante fra et botanikerminne i Skåne. Hva og hvordan i all verden? Hvordan blei det abrodd og Dan Andersson?

Jeg vet ikke sikkert, men vi må kanskje tilbake til de norske og svenske finnskogsområdene og til våre gamle tradisjoner innen etnobotanikken.

Uansett så blei det kanskje en litt rar og underlig innledning til historien om abrodd.

Litt om botanikken

Abrodd hører som nevnt til malurtslekta *Artemisia*. Å nøkle seg fram til den i de nyere utgavene av Lids flora er i og for seg en enkel sak siden den er den eneste *Artemisia*-arten hos oss som er en flerårig

halvbusk. (Jeg tar et forbehold om at det du står med i handa ikke er en annen tilfeldig innført art). Den har opprette risforma greiner med smalt linjeforma til trådforma fliker. Den har dessuten også ei så svært karakteristisk aromatisk lukt, at det burde være nok til å avsløre planta når en har fått plassert den i slekta. Lukta blir av mange sammenlikna med lukta av sitron.

Det er ganske uvanlig at den setter blomster hos oss, men dersom det skulle skje, er blomstene veldig små, kuleforma og gule i fargen. Arten regnes som innført og blei dyrka som ei krydder- og medisinplante. Den er ikke særlig vanlig i dyrking lenger, men den finnes her og der i gamle forlatte hager, for eksempel på Finnskogen i Sverige og Norge. En sjelden gang finnes den forvillet. Arbo Høeg (1976) har omtale av arten, med bilde, på s. 232, og bildet er tatt ved Øgården i Tjølling, Vestfold. (Finnes den der fortsatt tro?)

Betydningen av det vitenskapelige navnet

Det foreligger flere muligheter for betydningen av det vitenskapelige slektsnavnet. Allerede i 1963-utgava av Lids flora skriver Lid at slekta *Artemisia* er oppkalla enten etter den greske gudinna Artemis, som var kyskhetens, jaktas, skogens og dyras gudinne, eller dronning Artemisia av Halikarnassos. Lid skriver vidare at navnet egentlig er knytta til det greske *artemo* som betyr å være frisk. Navnet *Artemisia*

blei brukt av Scribonius Largus om ei medisinplante. Han var fysiker ved hoffet til keiser Claudius. Navnet er også brukt som vekstnavn hos både Dioskorides og Plinius. Dette er ifølge Corneliuson (1997). Han mener dessuten også bestemt at slektsnavnet er kopla til gudinna Artemis.

Artsepitetet *abrótanum* er hos Lid angitt å være et latinsk navn på abrodd.

Lyttkens (1904-1906) har en lengre utredning om artsnavnet. Han skriver at det henger sammen med det greske *habrotonon* som på latin er blitt til *abrotonum* og som altså betyr abrodd. Han nevner også at Georg Chr. Wittstein (1810-1887) mener at *habrotonon* er utledet av det greske *abrotos* som betyr guddommelig eller udødelig, som i sin tur skal henge sammen med de medisinske egenskapene planta har.

Nordiske navn

Abrodd har ei bråte lokale navn i Norden, noe som klart antyder at planta lenge har vært i flittig bruk rundt om i området. Mange av navna ligger i gruppa som favner nettopp abrodd. Her følger noen eksempler: Hos **Jenssen-Tusch** (1867) finner vi for eksempel: **Sverige:** *abrot* (Harpestreng), *åbrodd* (Liljeblad, Dalin, Fries) og i Halland og Helsingland: *ambrett* (P. Möller, Rietz), *abrodd* (Lindn.) *Möra härad i Kalmar län.* **Danmark:** *ambrot* (Harpestreng), *abrod* (Paull., Kyll., Horn.), *abrød* (Chr. Peders., Turs., H. Smid, P. Syv, Stephan.), *I Holb.*

Amt: ambrød (Leth), amber (P. Syv, Horn.), ambra (Horn., Carstens., Brøndegaard), i Salling: ambræ (Peters.), i Thy: ambro (Niels.), ambrosia (Benzon). I *Ytterligere tillegg* av Jenssen-Tuschs bok finnes mer: *På Bornholm: statá(r)t! og ruentræ (Bågøe, Holm).*

Hos **Lyttkens** (1904-1906) finnes også en rekke navn, men mange av dem er allerede nevnt over hos Jenssen-Tusch. Lyttkens har innledningsvis brukt navnet *åbrodds-bynke*, der bynke tidligere var det svenske familienavnet på slekta *Artemisia*. Av andre gamle svenske navn kan nevnes *aabruth*, *åbrudd*, og *åbrodds-malört*. Fra Sør-Sverige nevner han *anbrott* (kanskje fra dansk?), *ambröd* og *ambraud* (fra tysk).

Abrodder omtalt i andre floraverk

I Brøndegaards *Folk og Flora*, bd. 4 (1980) kalles abrodd *ambra* og stammer, ifølge forfatteren, fra Sør-Europa og/eller Lilleasia og blei dyrka som medisinplante i klosterhager og er siden blitt brukt i ”fornemme haver”. Etter hvert er den blitt dyrka som staude, men bruken innen folkemedisinen og på andre områder var likevel rik og variert. Særlig blei den brukt som luktplante, blant annet i kister og skap mot skadedyr og mugglukt i tøyet. Et par kvister og noen blad blei ofte lagt i et lommetørkle eller i salmeboka når man gikk til kirke, eller de blei brukt som en liten brystbukett når man gikk tur med kjæresten. Navn som

luktegrønt, lukteurt og kamferurt er kjent fra dansk tradisjon.

Abrodd er med som tema hos flere danske poeter, og Jeppe Aakjær skriver i et dikt følgende:

*Og ambraen stod så søndagskæmmet
og balsam skinned' af morg'nens bad,
da mor sin hånd mod dens grene stemmed'
og tog hos busken et takket blad.
Hun lugted til det i gode drømme
og la'e det ømt på den sorte bog;
mens blomster kyssed' på kjølens sømme
hun atter vejen mod toften tog.*

Brøndegaard har også med en mengde oppteignelser over medisinsk bruk av abrodd. Her kan en finne alt fra bruk som afrodisiakum, bad og omslag, urtedrikker av ymse slag, salver og til uttrekk som alle hjelper mot nær sagt alt. Det er nesten ikke den plage som ikke abrodd hjelper mot. Det er ikke til å undre seg over at den via dyrking i klosterhager nokså snart blei planta inn i hager hos både fattig og rik.

Arten omtales som medisinplante både hos Harpestreng på 1300-tallet og hos Simon Paulli som tok den med i *Flora Danica* i 1648.

I *Våre ville planter*, bd. VI.2. (Rolf Nordhagen m. fl. 1958) på s. 126 står det:

*En merkelig art er abrodd
(A. Abrótanum L.), en stundom
meterhøy halvbusk med
dobbelte finnete blad, nesten*

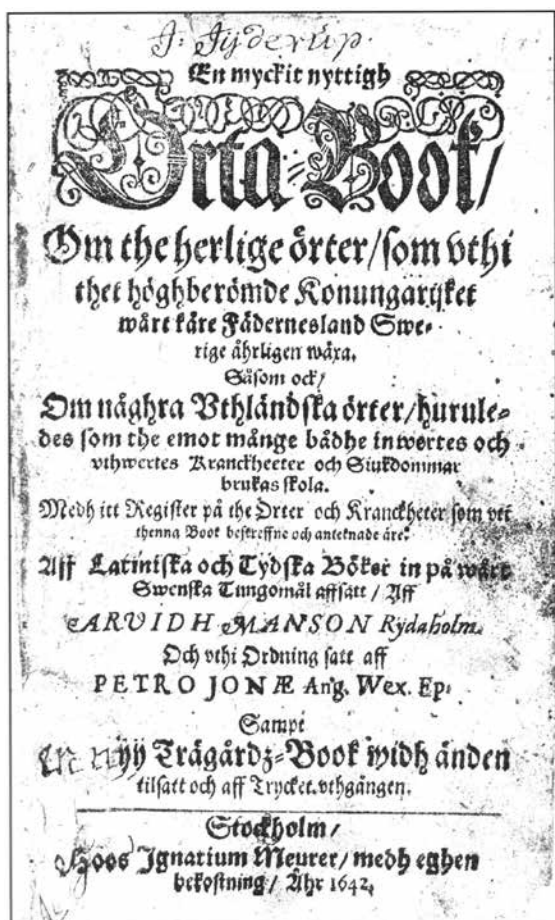
trådsmale bladfliker og små, avrundede korger. Denne planten har en usedvanlig sterk og behagelig aroma, og den har sikkert lenge vært dyrket i norske hager, kanskje mest på landsbygden. Abrodd er ikke kjent i vill tilstand, men det er mulig at den representerer en kulturform av den pontisk-sibirske art *A. paniculata* Lam. Abrodd har i Norge liksom i Sverige og Tyskland hørt til trolldomsmedisinen.

I boka *Planter og tradisjon* (Ove Arbo Høeg 1976) har forfatteren med en kortere sekvens om abrodd. Han kaller den ei hageplante, og skriver:

Abrodd er en typisk representant for de gamle, krydret duftende staudene som en gang hadde en hedersplass i hagene, men som i våre dager snart ikke lenger er å finne. I sin glanstid som i sin tilbakegang har abrodd delt skjebne med balsam, krusbladet reinfann, malurt, salvie, moskuskattost, løpstikke og andre planter som har vært til trøst og nytte for slektsledd etter slektsledd.

Bruk av planta i medisinsk sammenheng og som luktplante er kort omtalt av Høeg som skriver at den blei kokt med fløte sammen med balsam (*Chrysanthemum balsamita*) til salve på sår hud (fra Norderhov) og som middel mot møll (Seljord, Drangedal og flere steder). I Borge (Østfold) blei den, som nevnt over, også brukt som vern mot orm.

A'brodd var ifølge Høeg det vanligste brukte navnet, men også flere andre er kjent: *abrødd*, *abrø*, *abrøydd*, *abrott*, *abrøtt*, *abrett*, *habrott*, *abrau*, *avbråde*, *abrådd* (Kviteseid!), *ambrodd* (Drangedal og flere steder i Agder!), *amber* (også kjent fra dansk), *ambrodd* og *ambram* (for *Chrys.* vulgare).

Kopi av original tittelside av Arvidh Mansons *En myckit nyttigh Örtabook* fra 1642. (Urteboken fra 1628. Kolibri forlag)

I *Våre medisinske planter* (Forlaget Det Beste, Ove Arbo Høeg m. fl. 1984) er det tatt med en del om den

medisinske bruken av abrodd. Planta har en lang historie i Europa innen den gamle medisinen helt fra oldtida da den blei dyrka av romerne. I oldtida blei den blant annet brukt mot isjas, kramper, menstruasjonsplager (den økte menstruasjonen) og urinveissykdommer. Den skulle også hjelpe mot døvhet, sinnslidelser og av alle ting uanstendighet (!), og den kunne berolige den som snakka i søvne. (Se under!) Dessuten blei den tillagt å ha abortfremkallende virkning. Fra Sunnhordland finnes en rettsprotokoll som forteller om at fruen på Torsnes, Lisbet Orning, som var gift med fogd Laurits Galtung, skal ha gitt ei ung jente "ambrot" for å fordrive et foster som var uønsket.

Abrodd blei, som nevnt over, tidlig dyrka i klosterhagene og i andre hager rundt om i Europa, trolig også i Norge, men bruken i medisinsk sammenheng her til lands var begrenset. Abrodd blei derimot, for eksempel i Danmark, mer brukt som middel mot møll og udyr i klærne samt som duftbuketter. (Se over hos V. J. Brøndegaard!)

I 1642 utkom *En myckit nyttigh Örta-Book*. Boka blei skrevet av Arvidh Manson fra Rydaholm allerede i 1628 og omtaler en mengde av "the herlige örter som uthi thet högberömde Konungaryget vårt kära Fädrenesland Sverige åhrligen wäxa". Her er abrodd tatt med, og forfatteren skriver om utseendet at den har *solfargede blomster og er to slag*. Manson opererer med et begrep som går ut

på hvor mange "dyder" ei plante har. Abrodd har 15 dyder, det vil si 15 måter den kan brukes på i medisinen.

Her er noen eksempler på disse dydene:

Ambra (Abrodd). Fra Simon Paulli:
Flora Danica, 1648.

Abrodd *Artemisia abrotanum*.

Det er sjelden at abrodd setter blomster i Norge

Frø fra abrodd drukket med vin er brukt mot forgiftninger, ormebitt og stikk fra skorpioner, olje og abrodd blanda smøres på stive ledd, te drikkes mot hoste, og abrodd kokt med isop og nyresildre i vin eller vann og litt sukker er bra mot malaria. Abrodd kokt i vann virker også mot øreverk.

Andre gode råd med bruk av abrodd, blant annet plukket fra nettstedet *Urtekilden*.

Planta hadde et visst ry for å fremme hårveksten. Brent aske av planta rørt i en salve skulle visstnok få håret fram på en som er skallet. En urtete av abrodd (gjerne tilsatt brennesle, rosmarin og/eller salvie) blei gnidd inn i

huden og hodebunnen og motvirket infeksjoner, fremmet skjeggveksten og fikk håret til å gro på en skallet isse.

Hildegard von Bingen (1098-1179) sier følgende om abrodd:

”Hvis man gnider ambra (abrodd) på huden vil man blive fylt med melankoli og vrede, og det vil gjøre vondt i hovedet. Men hvis skab viser sig på hovedet, bør man presse saften og dryppe det på sårene så går de væk.”

Før eksamen blei studenter anbefalt å snuse inn abrodd (oppmalt?). Da kom hukommelsen tilbake.

Blad av abrodd kan has i badevannet, brukes som grøtomslag mot hudlidelser og legges i urteputer (hodeputer) for å motvirke søvnløshet.

Dersom du snakker i søvne, skal det, som nevnt over, finnes råd ved bruk av abrodd. Knust i eddik og så drukket skal den være virksom for den som snakker i søvne. Den er også blitt brukt sammen med solvendel og salvie mot galskap. (Se innledningen!)

Abrodd blei også regna som en viktig trolldomsurt, og den blei ofte brukt som beskyttelse mot onde makter. Den blei regna for å ha magiske egenskaper, og helt til ut på 1900-tallet blei den noen steder sett på som et godt vern mot orm. Dette er også nevnt i Mansons *Örta-Book* som en av dydene planta

hadde. (Se ovenfor!) Dersom en brukte planta som røkelse, skulle den holde Fanden vekk, og i katolske kirker brennes fremdeles abrodd som røkelse.

Sammen med vinrute *Ruta graveolens* blei abrodd plassert i rettsalen nær dommeren før fangene blei ført inn i lokalet for å beskytte mot pest og flekktyfus.

Mer praktisk og mer i tråd med virkeligheten var kanskje en del av informasjonen vi kan finne i lokale bygdebøker der eldre informanter oppgir at abrodd har vært ei kjent plante i hagene i gamle dager,

omkring 1930-årene. De forteller at planta blei dyrka for den gode lukta skyld. Abrodd kunne være planta inntil fjøsdøra slik at en kunne gni seg i hendene med den for å få god lukt etter å ha vært i fjøset.

Helt til slutt er det viktig å nevne at alt av det som er nevnt over av medisinsk bruk, ikke er å anbefale. Mye slik folkemedisinsk bruk som er nevnt, kan innebære alvorlig helsefare, kanskje da med unntak av følgende råd: Legg abrodd under ektesenga og lystene øker, men man bør sannsynligvis passe mengden. Afrodisiaka kan være farlige greier.

Litteratur

- Andersson, Dan. 2001. *Dikter*. En bok för alla. Stockholm.
- Brøndegaard, Vagn J. 1980. *Folk og Flora*, b.4. Rosenkilde og Bagger.
- Corneliuson, Jens. 1997. *Växternas namn*. Wahlström & Widstrand.
- Høeg, Ove Arbo. 1976. *Planter og tradisjon*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Høeg, Ove Arbo. 1984. *Våre medisinske planter*. Forlaget Det Beste.
- Jenssen-Tusch, H. 1867. *Nordiske Plantenavne*. H. Hagerups Boghandel. Kjøbenhavn.
- Kristensen, M. 1906. *Eit stykkje av ei austlendisk lækjebok fra 14. hundraåret*. Kristiania.
- Kålund, Kr. 1907. *Den islandske lægebog* (inneholder en islandsk lægebok fra annen halvdel av 1400-årene). København.
- Kålund, Kr. 1908. *Alfrædi Islenszk* (inneholder en islandsk lægebok fra 1387). København.
- Lid, J. 1985. *Norsk, svensk, finsk flora*, 2. utg., 2. opplag v/O.Gjærevoll. Det Norske Samlaget. Oslo.
- Lid, J. & D. 1994. *Norsk flora*, 6. utg. v/Reidar Elven. Det Norske Samlaget. Oslo.
- Lyttkens, A. 1912-1915. *Svenska växtnamn*. C.E.Fritztes Bokförlags AB. Stockholm.
- Manson, A. 1642. *En myckit nyttigh Örta-Book*. Stockholm. Ny utg. ved A.B.Ellingsen og Kolibri Forlag.
- Nordhagen, R. m.fl. 1957. *Våre ville planter*, bind VI.2. Tanum. Oslo.
- Reichborn-Kjennerud, I. 1930. *Den gamle urtegård. Lægeurter fra middelalderen*. Borgarsyssel museum, Sarpsborg.

GAMLE MINNER!

Sigrud Nordskog

Priscilla og Nina

Alt er så lenge sidan.

Gamle Mac-en min har eigentleg kræsja for lenge sidan. Han går med på å vise meg innhaldet. Men eg må berre ikkje tru at det er tilgjengeleg, korkje til utprinting eller handsaming på nokon som helst måte. Eg kan alltid ta bilder av det han har på lager, det er ikkje lite! Med iPaden. Kvaliteten kan nok vera så som så, men det er anten eller. Då blir det det det blir. Som det vesle eg noterte ned

Fra venstre: Ivar B. Løne, Priscilla Hansen og Nina Tomstad.

då Priscilla Hansen og Nina Tomstad kom innom, uventa, i 2005. Veldig hyggeleg besøk! Dei skulle overnatte på Dalen hotell. Dei var og såg overalt på konnet og grøden.

Ivar og eg laga middag. Nye poteter rett frå åkeren, og elgkurv med kantarellar. Det fall i smak. Priscilla var så hyggeleg!

Dei hadde tatt med jubileumsnummeret til *Listéra*, (Telemark Botaniske Forening 25 år), med saltgraset mitt på framsida, faktisk ganske fint trykt.

Me drakk kaffe i Gamlestoga. Dei tykte det var eit fint hus.

Så var me på utstillinga mi på trevet etterpå.

Nina kjøpte "Den minste tomaten". Å, det var hyggelege damer!

Kunne snakke timevis om planter.

Og eg tok bilde av Priscilla og Nina og sambuaren min, Ivar B. Løne. Han døydde i februar i år. Etter han blei det berre så uverkeleg stille –

Han blei 94 år – forkjempar for kvann og jordskokk og gamle kvennar. Alt dette kunne han snakke med desse kloke damene om.

Viktige ordskifte fann stad denne dagen!

Nabolagets ville vekster: KJEMPESPRINGFRØ – EN SVARTELISTET RAKKER!

Anders Often

Jeg har et kjærlighets-/hatforhold til disse forvillede problem-plantene. En dag er de fine og superinteressante. En annen dag luker jeg hardt. Kaster og forbanner.

Innledning

Med etableringen av Artsdatabanken i Trondheim har det blitt fart på både rødliste- og svartelistearbeidet i Norge. Sekretariatet har Stortingets mandat til å organisere og lede dette arbeidet, og etter min mening er de flinke. Det produseres fagrapporter i ett sett. Først ble det skikk på rødlistearbeidet. Nå er også svarteliste-arbeidet profesjonalisert på det vis at alle introduserte arter er vurdert etter standard IUCN-kriterier. Dermed har man godt fungerende verktøy ved for eksempel anvendt biologisk arbeid når verdi og skjøtselsbehov skal vurderes for et landområde.

Egentlig burde jeg hate alle disse svartelistede karplantearter – litt som jeg hater brunsnegl – der de fremmede plantene kommer inn og velter utover og fortrenger hjemlige arter. Men så er det dette da: Svartelistede arter er også planter. Og jeg som botaniker og ganske planteinteressert greier ikke å hate en eneste plante. Alle er bare fantastiske / interessante / eventuelt vakre på sitt vis.

Likevel! Jeg tar meg sammen og

mobiliserer hat mot noen av dem. For eksempel gravbergknapp *Phedimus spurius*. For eksempel gravmyrt *Vinca minor*. Men for andre – må jeg tilstå – fascinasjonen kan ta overhånd og døyve det egentlig påkrevde plantehatet.

Vel, nok om det. Dette skulle egentlig handle om kjempespringfrø *Impatiens glandulifera* – som art. Og den er interessant. For det første er dette en av de få plantene som er ettårig og likevel invaderende, og altså hardt svartelistet. Ikke verst! Det sier noe om vekstkraften.

Fra Himalayas skråninger

Som for mange andre kjempeurter er det naturlige habitatet for kjempespringfrø sentralasiatiske tropiske til subtropiske fjellskråninger, og da skråninger som holdes naturlig åpne av ras og ustabil undergrunn. Det fremmer ekstrem veksthastighet. I Norge har vi høystaudebjørkeskog som en litt lignende vegetasjonstype. Men ettårige kjempeurter har vi slett ikke. Som i Sentral-Asia, og da blant annet kjempespringfrø.

Ettårig gigant!

Se på denne planten! Håndtykk stengel og to meter høy ... på noen uker. I norsk klima. Men så er både stengel og blad nesten bare vann, men med stort celletrykk så den holdes oppe. Men den er glassaktig og spesiell. Første frostdag faller den sammen til nesten ingenting. Et pølseskinn. Et utbrukt kondom. Et tjørnaks dratt på land.

Kjempespringfrø *Impatiens glandulifera*
Foto: Kristin Vigander

Slik er det for så vidt også med vår hjemlige springfrø *Impatiens noli-tangere*: Knapt noe igjen etter første frostnatt. Derfor er da også denne arten fraværende på de deler av Østlandet hvor det statistisk sett er sommerfrost (...eller har vært). Den er for eksempel aldri funnet nord for Koppang i Østerdalen.

Håndtykk stengel og to meter høy.. på noen uker.

Kjempeslekt og "pollinator-tyver"

Slekta *Impatiens* er ei av planteriketets virkelig store, med rundt tusen arter. Men med faktisk bare én naturlig art i Europa – vår hjemlige *I. noli-tangere*. De fleste er ettårige arter med sukkulent stengel. Men det finnes noen få vedplanter. De fleste har rotslående stengel.

Det som forener slekta er blomsten og den eksplosive frukten. I blomsten er det mest egenartede de to begerbladene som er sammen vokst til den karakteristiske, og for krysspollinering så viktige, nektarproduserende og bakoverrettede sporen. Så effektiv er denne blomsten at en spesiell miljøeffekt av den innførte arten kjempespringfrø er

Kjempespringfrø *Impatiens glandulifera*

at den er klassifisert som ”pollinator-tyv”. Det vil si at den trekker så hardt på bier og humler at det blir for lite insekter til pollinering av andre planter den vokser sammen med. Da snakker vi om vellykket blomst.

Til Europa i 1838

Det var – nær sagt selvfølgelig – engelske plantesamlere som brakte kjempespringfrø til Europa. Sammen med andre hortikulturelle godbiter (...den gang) som for eksempel tromsøpalme *Heracleum persicum* og japanslirekne *Fallopia japonica*. Kraftigvoksende urter var svært ettertraktet i den engelske landskapshagestilen ... den gang. Kjempeurter skapte hagerom og

årstidsdynamikk. At de hundre og sytti år senere skulle bli problematiske fordi vekstkraften var litt for stor, var det nok de færreste som den gang hadde ”økologisk fantasi” til å bekymre seg over.

Erosjon

At kjempespringfrø er ettårig og invaderende gjør at man kan tenke seg at den bidrar til erosjon, da den hindrer permanent jorddekke. Den trives jo nettopp på slike steder: i raviner, i rasmark, i bekkekløfter. Og det er når planten er visnet – om vinteren ... i regntiden at slikt terreng er mest utsatt for erosjon, jordsig og ras. Kjempespringfrø kan dermed på sett og vis bidra til å omforme terrenget slik at det passer bedre for seg selv. En slags planteingeniør. Det kan man jo si mange planter gjør. For eksempel gran som skaper en mørkere skog der den selv spirer godt, men ikke furu. Eller allelopatiske *) arter som forgifter terrenget for andre plantearter. Men likevel: Kjempespringfrø er ekstra interessant slik sett da den er en innført art.

Kjempespringfrø *Impatiens glandulifera*
Foto: Kristin Vigander

*) (Fra Store norske leksikon):

Allelopati er gjensidig påvirkning mellom planter ved at de utskiller visse organiske stoffer i ganske små mengder. Utskillelsen kan foregå på flere måter, for eksempel ved fordampning av flyktige stoffer, utvasking ved regn, aktiv sekresjon (utskilling) i røttene eller ved nedbrytning av dødt materiale. Når andre planter tar opp de utskilte stoffene, vil spiring og vekst hos disse kunne hemmes, i sjeldnere tilfeller stimuleres. Som regel er det andre arter som påvirkes. For eksempel skiller ugresset kveke ut ett eller flere allelopatiske stoffer, som hindrer korn, andre gressarter og flere korsblomstrede planter i å spire og utvikle seg.

MOLTETUREN

Sigrid Nordskog

I Tjønnåsdalen!. Eg ser kluent, ventar på stær-operasjon, men litt molte til frysaren er verd å kjempe for. Og molte er det her, på kjende tuvur. Dei lyser imot meg frå fleire kantar, fullmogne, gyldne, saman med eit skred av raude kortur (ei korte er snart ei mogen molte) som må stande til dei er ferdige. Her gjekk eg med mor mi og plukka moltur for 80 år sidan. Ja, for eg var nok berre seks år fyrste gong! Minne, minne - Myra er no den sama trur eg, verre med meg, klart eg måtte trakke i eit myrhol som eg trudde var ein stein, slik at eg blei blaut til langt over okla på høgrefot - æsj. Tar ein kaffepause. Sit på Tjønnåsberget, med utsikt til Øygarden, den vakre garden der eg er fødd. Sterk kaffe, "sykt" godt! (Eit uttrykk eg syns er særst fint som eg hev lært av yngre folk.) Tenkte eg skulle plukke litt meir etterpå. Men kjenner at den gamle astmaen er iferd meg å hisse seg upp, det er ein ting å gjera: Koma seg heim og få noko turt på føtane. At eg aldri kan lære å ta med eit par turre loddar i sekken saman med

kaffen og brødiskiva!

Å plukke moltur er ein ting, kan vera strevsamt nok. Moltune held meg for narr, sofort eg trur eg hev plukka alt og snur og gjeng tilbakars, so er der like mange.

Og når eg gjeng tilbakars, endå ein gong, so er der fleire store blautmoltur som eg ikkje hev funne.

Men so må dei teiknast og det er endå verre. Molta er ein vrien modell og alle er forskjellige —

Molte. Akvarell av Sigrid Nordskog

VERDENS STØRSTE BLOMSTER

Kristin Steineger Vigander

I august/september i år var min mann og jeg så heldige at vi fikk være med på en to ukers opplevelsrik tur til Borneo. Det var først og fremst en fugletur. Vi var bare to deltakere på turen, og vi hadde to fremragende guider og en sjåfør, som alle hadde gode kunnskaper om naturen.

Turen startet i Kota Kinabalu, som ligger i Sabah, en av de 13 delstatene som utgjør Malaysia. Fra Kota Kinabalu dro vi østover gjennom landet, og endte opp helt øst ved Danum Valley. Underveis stoppet vi mange steder, bodde på forskjellige lodger, og hadde en fantastisk fuglerik tur. På turen så vi til sammen 250 forskjellige fuglearter, hvorav jeg fikk fotografert 137 arter.

Jeg hadde hørt om *Rafflesia*, slekten som omfatter verdens største enkeltblomster. Jeg hadde lest at disse skulle finnes på Borneo. Så det var noe av det første jeg spurte guidene om: ”Kan vi se denne planten?” Indonesia har tre nasjonalplanter: Den ene er nettopp *Rafflesia*, og stadig ble vi møtt av ornamenter med *Rafflesia*-motiv. De to andre er sjasminplanten *Jasminum sambac* og orkideen *Phalaenopsis amabilis*.

Svaret jeg fikk var at dessverre var

det litt for tidlig, slik at den nok ikke var i blomst ennå.

På vei til Sepilok stoppet vi i Poring, som er en stor naturpark og en meget populær turistattraksjon i Sabah. Poring Hot Springs er et vakkert badeanlegg som består av varme kilder, og vi kjente en lett svovellukt lang vei. Poring har også flotte sommerfuglanlegg, eco-botanical gardens, en flott foss, og – det jeg var mest spent på: De skulle ha et lite skogsområde der *Rafflesia* vokser vilt!

Akkurat da vi nærmet oss inngangen for å kjøpe billetter til anlegget, kom det et par personer som hengte opp store plakater:

I dag blomstrer *Rafflesia*!!!

Dette var den første dagen kjempeblomsten viste seg i sin fulle prakt. Vi gikk andektig på tilrettelagte plankeganger, og plutselig kom den til syne, verdens største enkeltblomst, kraftig orangefarget. Formen og fargen var iøynefallende, og størrelsen var imponerende. Den så nesten ut som om den var støpt i porselen. Dette viste seg å være *Rafflesia keithii*, som er den største av de tre *Rafflesia*-artene som vokser i Sabah, og som er endemisk for delstaten. Navnet

har den fått etter Kenneth George Keith, som var regnskogskonservator i Nord-Borneo, nå Sabah.

Rafflesia

Rafflesia er en slekt snylteplanter som i dag omfatter mer enn 30 forskjellige arter (men det blir stadig oppdaget nye). Samtlige vokser i regnskogen i Sørøst-Asia. Den aller største arten, *Rafflesia arnoldii*, er ikke funnet i Sabah. Denne kan bli så stor som et busshjul med sin 1m i diameter og gjerne en vekt på 10 kilo. De tre artene som vokser i Sabah er *R. keithii* (med en diameter på 80 cm), *R. priceii* (30 cm) og den meget sjeldne *R. tengku-adlinii* (20 cm).

Denne merkelige planten har ingen stilk, ingen blader og ingen rot. Den er helt avhengig av sin vertsplante, en liane i slekten *Tetrastigma*, som vokser på bakken i regnskogen. *Rafflesia*-planten har et såkalt haustorium, en flercellet utvekst som trenger inn i vertsplanten og suger opp vann og næring fra denne. En knopp skyter opp gjennom barken på

Rafflesia keithii i Poring. En stor blomst, et par brune knopper, samt en svartbrun masse som er rester etter fjorårets blomst.

vertsplanten og vokser i omtrent 10 måneder, inntil den har blitt så stor som et velvoksnet kålhode. Så, i en prosess som tar mange timer, folder de fem kjøttfulle kronbladene seg ut og blomsten åpenbarer seg i all sin prakt.

Kronbladene er fulle av lyse vortelignende flekker, og det er bare selve blomsten som er synlig over jorden. Kronbladene sitter slik at de danner et grytelignende hulrom, som

kan romme opptil 6 liter vann.

Men om blomsten er vakker, er lukten tilsvarende forferdelig: Den lukter sterkt av råtnende kjøtt, og vi kan forstå hvorfor *Rafflesia* har fått kallenavn som likblomst, åtselblomst og stinkende liklilje. Åtselfluer er plantens viktigste pollinatorer, sikkert fordi de synes at stanken er uimotståelig. Inne i åpningen i midten av blomsten er det mange spisse utvekster. Den eneste forklaringen jeg har funnet på deres funksjon, er at de kanskje bidrar til å fordele varme, og dermed forsterke stanken.

Planten blomstrer i kun 1-5 dager. Deretter begynner den å råtne, og etterlater seg en sort, slimete masse.

Rafflesia er en truet art. Planten formerer seg ved krysspollinering, og hann- og hunnblomster må derfor vokse i nærheten av hverandre. Men de fleste knoppene blir aldri fullt utviklet eller springer ut. Årsaken er at mange knopper blir høstet og

brukt i folkemedisinen eller som delikatess. I tillegg er den saftige knoppen attraktiv for rotter og andre gnagere. Nedhogging av tropisk regnskog utgjør selvsagt også en sterk trussel.

I generasjoner har *Rafflesia* vært en inntektskilde for minoritetsgruppen Orang Asli, som har plukket knopper og solgt dem til medisinsk bruk: Planten skal kunne stoppe indre blødninger, og være fin for å få figuren tilbake etter fødsel. “*Now we know that the flower has a higher value when protected,*” sier Orang Asli-folket i dag, og tjener mer på å vise frem plantene til turister.

Litt historie

Den franske naturforskeren og legen Louis Auguste Deschamps satte i 1791 seil på fregatten L'Esperance med et mannskap på 119, for å dra på leting etter den franske oppdageren La Pérouse, som få år tidligere hadde

Like før den springer ut

I full blomst

Etter at hylsen er visnet ned, kan vi se hann- og hunnblomstene til *Arum titanum* komme til syne.
By Hardyplants at English Wikipedia - Own work
by the original uploader, Public Domain, <https://commons.wikimedia.org>

forsvunnet sporløst i Oceania. Deschamps mislyktes i sin oppgave: Han fant aldri ut hva som hadde hendt med La Pérouse. Han fikk også problemer med været, med sykdom og med politiske tilstander. 89 av hans mannskap døde på reisen, og skipet ble kapret av nederlenderne i Indonesia. Deschamps ble værende i den nederlandske kolonien til 1802, og på oppdrag av guvernøren kartla han floraen på Java. Han er den vi kan kalle den første oppdageren av planteslekten *Rafflesia*. Han tok belegg, samt gjorde notater og beskrivelser av sine oppdagelser. Men det skipet han reiste med fra Indonesia i 1802 ble kapret av engelskmennene, og alle hans notater og belegg ble beslaglagt. De kom ikke til rette før året 1861, da samlingen hans ble donert til British Museum. Til ære for Louis Auguste Deschamps er gressarten kvassbunke

Deschampsia cespitosa oppkalt etter ham.

Joseph Arnold var en britisk botaniker som i 1818 var på en planteekspedisjon på den indonesiske øya Sumatra, ledet av Sir Stamford Raffles, en britisk koloniadministrator og grunnlegger av byen Singapore. Arnold fikk plutselig øye på en blomst han sa var ”virkelig oppsiktsvekkende”. Dette var den blomsten som i dag – nesten 200 år senere – har fått navnet *Rafflesia arnoldii*, og som regnes som verdens største enkeltblomst.

Verdens største blomsterstand

På veien tilbake fra *Rafflesia*-plantene fikk jeg øye på noe som lignet en orange maiskolbe. Den var så oppsiktsvekkende at jeg måtte ta bilder av den. Den fikk meg til å tenke på en plante jeg en gang så i Sveits: flekkmunkehette *Arum maculatum*. Men denne var vesentlig større. Ganske riktig: ”Min maiskolbe” var i samme slekt som flekkmunkehette: *Arum titanum* eller *Amorphophallus titanum* i myrkonglefamilien. Dette viste seg også å være verdens største: Mens *Rafflesia*-slekten har verdens største enkeltblomst, har *Amorphophallus titanum* verdens største ugrenete blomsterstand. Dette er en flerårig urt med en kjøttfull stengel som er omsluttet av en bladlignende struktur (spathe), ca. 3m i omkrets. Toppen er steril, mens blomstene sitter på kolben nedenfor hylsebladet. Her er det både hann- og hunnblomster (se figur).

Hannblomstene danner en gul ring, farget med pollen. Under ser vi en ring med hunnblomster, som nå danner rød-orange fruktemner.

Hann- og hunnblomster vokser altså på samme blomsterstand. Hunnblomstene åpner seg først, og et par dager etter kommer hannblomstene. Denne forsinkelsen forhindrer som regel selvpollinering.

Etter at blomsten er visnet ned, gror det opp et enkelt blad fra

Dette bildet viser *Arum titanum* med "hylseblad" rundt et sterilt legeme.

By Sailing moose - Own work, CC BY-SA 4.0,
<https://commons.wikimedia.org>

grunnen. Etter hvert dannes det en grønn stengel som forgrener seg i tre seksjoner som hver inneholder mange små blader. Denne bladstrukturen kan bli helt opp til 6 meter høy og 5 meter bred.

Denne planten, som også kalles likblomst, har på samme måte som *Rafflesia* en råtten stank, som tiltrekker seg viktige pollinatorer som biller og fluer.

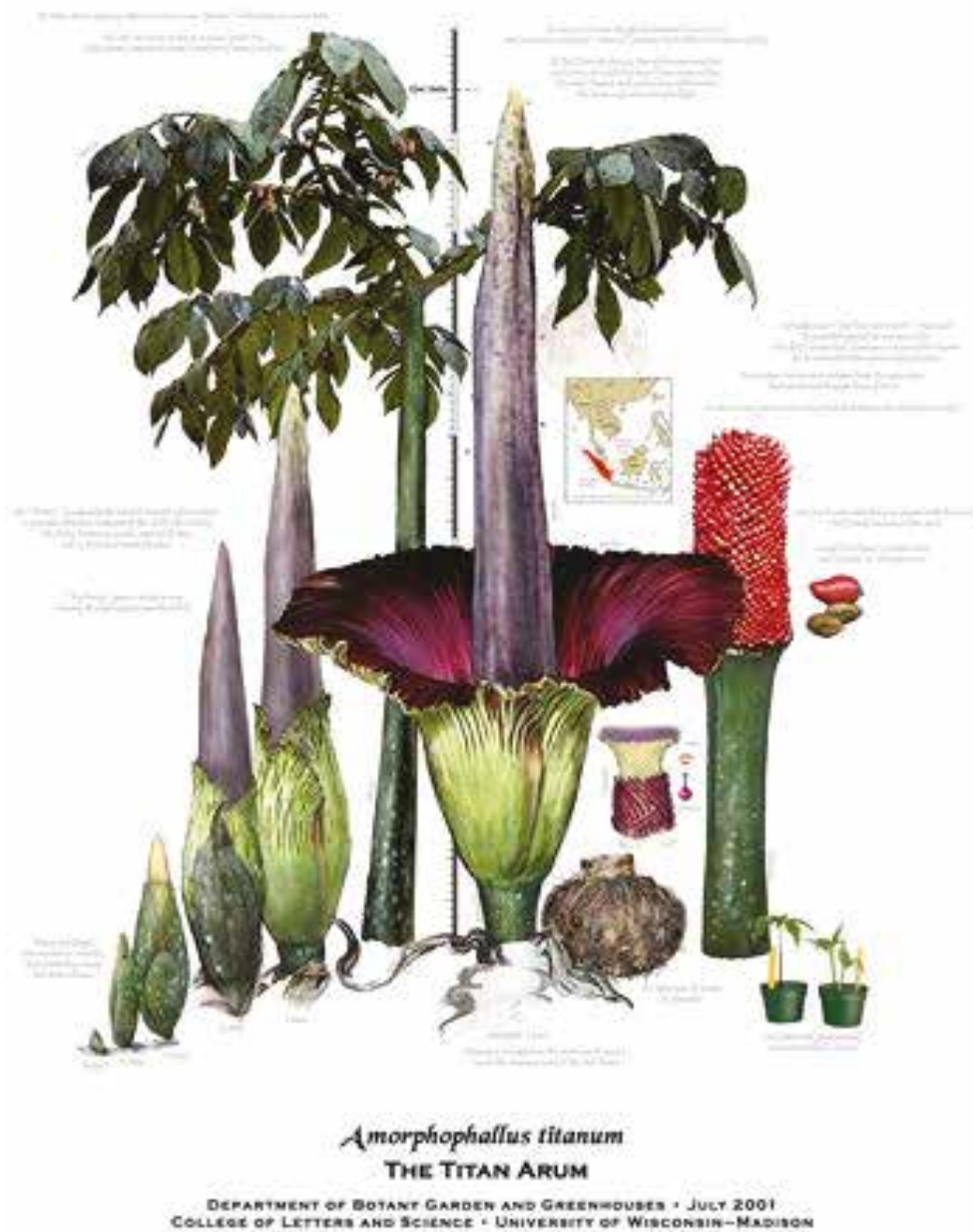
Ordet *Amorphophallus* er gresk. *Amorphos* = "formløs", *phallos* = fallos.

Sir David Attenborough hadde en TV-serie om planten, og da syntes han det var for grovt å stadig gjenta navnet, så han ga den populærnavnet "Titan arum".

På en og samme dag fikk vi altså oppleve verdens største ugrenete blomsterstand og verdens største enkeltblomst. Litt av en dag!!

Amorphophallus titanum

Plantens livsløp <https://bioscigreenhouse.osu.edu/titan-arum-faqs>

Kilder

<https://en.wikipedia.org/wiki/Rafflesia>

<https://www.mn.uio.no/ibv/tjenester/kunnskap/plantefys/leksikon/h/haustorium.html>

https://en.wikipedia.org/wiki/Rafflesia_arnoldii

<https://wol.jw.org/Watchover/onlinelibrary>

<http://www.mysabah.com/wordpress/Rafflesia-flower/>

<https://www.edenproject.com/learn/for-everyone/plant-profiles/titan-arum>

NOEN GAMLE PLANTENAVN HOS HANS JACOB WILLE (1786), VII

Noen gamle navn på arter i slekta *Ranunculus* og litt om bruk av artene i denne slekta.

Roger Halvorsen

Jeg har i noen tidligere artikler tatt for meg noen av de gamle plantenavna i Hans Jacob Willes

Beskrivelse over Sillejords Præstegield i Øvre-Tellemarken i Norge tilligemed et geographisk Chart over samme.

I denne sjuende artikkelen tar jeg for meg noen navn i slekta *Ranunculus* (soleier eller smørblomster) hos Wille og sammenlikner med navnebruken i annen gammel og ny litteratur, og bruken av plantene i folkemedisinen og andre tradisjoner.

Også denne gangen har jeg benyttet meg av Ross' (1895) og Aasens (1918) ordbøker, Ove Arbo Høegs *Planter og tradisjon* (1976) og annen relevant litteratur. For eksempel er innberetningene til Danske Kanselli fra 1743 spennende lesning og kilder til undring.

I tillegg tar jeg med litt om bruk av disse artene i forskjellige sammenhenger.

Teksten hos Wille er som følger:

Ranunculus acris, SOLEM-BLOM. R. platanifolius, RIOME-GRÆS, anden Steds temmelig

rar, voxer i fede Enge til Fields. R. repens, TRØNSKE. R. reptans, IGLE-GRÆS som skal forårsage Iglar i Faarenes Indvolde, da Faarene ved at spise denne Urt, som voxer paa fugtige Steder, skal efter deres Mening derved æde Sæden i seg til disse Dyr.

I dag er navna på disse fire artene *engsoleie Ranunculus acris L., hvitsoleie R. platanifolius L., krypsoleie R. repens L. og evjesoleie R. reptans L.*

Alle disse fire artene er oppført med Linné som autor, men lokalnavna fra "Øvre-Tellemarken" kunne knapt vært kjent av Linné. Kanskje var man på Willes tid heller ikke så opptatt av autornavn i botanikken.

Det er langt fra Linné til "Sillejords Præstegield i Øvre -Tellemarken" SOLEM-BLOM Engsoleie

Engsoleie *Ranunculus acris* er, med sin vide utbredelse i Norge, alminnelig godt kjent over størstedelen av landet som smørblomst eller smørblom (også smørblomme, smørblomster

Engsoleie *Ranunculus acris*
Foto: Norman Hagen

og smærblomst). Arbo Høeg (1976) mener at der navnet soleie og solei blei brukt på mesteparten av Østlandet, var disse formene oftest å regne som ”litterære former”, dog kanskje med unntak av Østre og Vestre Slidre i Valdres hvor navnet nærmest var ”solaie”.

Flere steder i Trøndelag heter engsoleie (og også soleihov *Caltha palustris*) ”solei” eller også ”soløy”. Dette navnet finnes dessuten også på en rekke steder i Gudbrandsdalen, Numedalen og nord i Hedmark. Liknende former finnes også dokumentert fra en rekke steder i Nordland (soløya, soløyæ). Navnet ”soleie” og nærstående former i sammenstillinger med blomme eller blomst i finnes spredt nedover på Vestlandet og flere andre områder.

Andre sammenstillinger med ulike former av soleie er også kjent rundt om: smørsoleie (også brukt om tepperot *Potentilla erecta*), smørsoløya, gulsoleie, glitresoleie, blanksoleie, selkjesoleia, silkjebloom, (silkje = glinse), slikjesolei (av di krunbladi er so slikjande slette, det same som glatt, glinsande; ’å slikje’ er å glatte linty), sleikjesoleia, bruresoleia (brukt i brurekranser), jonsoksoleie og eitersoleie (siden kyra lar den stå igjen på beitene). Fra Stord og Tysnes er navnet slikjebloom kjent (slikje = glinse). Kanskje har Arbo Høeg noen av disse opplysningene fra Ivar Aasens ordbok (Aasen 1918) eller navnesamlingene hans fra midten av 1800-tallet (i nyutgivelse 2006).

I Aasens ordbok kan en lese følgende:

Soleia, f. en Blomst; især om store og aabne Blomster, som Ranunkel, Kabbeleie og flere. Meget brugl. i B. Stift, Vald. Ndm. og fl. Ogsaa i Formen Soløya, eller Soløy, Num. Ork. Nordl. I Tel. Soleiblom og Soleimblom, om Ranunkler. (Forkortet "Leie", i Tale til Børn Sdm.). Vel egentlig Sol-leia, men den sidste Deel er dunkel og maaskee forvansket. Isl. Sóley, Færøisk sovleia (Caltha) Sv. Dial. solöga el. solögja. If. Dansk Kabbeleie, Bolverleie og Lege....

I navnesamlingene (Aasen 2006) står det å lese om "Trettende Classe (Ranunkelblomster, med mange Støvdragere, som staae paa Frugtbunden.)" Ranunkelblomster vil altså si soleiefamilien.

Her står det om engsoleie følgende:

Ranunculus acris L. Soleia (B.Sift), Soløy (Trondh. Stift), Soleiblom og Soleimblom (Tel.), Sulublom (Toten), Seljeblome (Solør); - Skaalblom (Sætersd.), Smørblom (Shl. Ryfylke, Smaal. og fl.); - Gulsoleia, Skinsoleia, Slikjesoleia (Sff. af Blomstens Farve og Glands), Gallssoleia, Beiskesoleie (Sdm. af Smagen), Bakkasoleia (Nhl.), Vollsoløy (Nordland). – Navnet Soleia, eller soløy, som ogsaa bruges om flere Urter og tildeels om alle store og anseelige Blomster, er noget vanskeligt at forklare; thi at ville utlede det af "Øie" (Auga), som man har forsøgt,

er vistnok uriktig. Ogsaa paa Island har man Navnet soley, om Ranunklerne; paa Færøerne solia, sovleia, om Caltha palustris.

Willes "Solem-Blom" finnes angitt fra Telemark både hos Aasen og Arbo Høeg. Arbo Høeg har med formene "solingsblom", "soleimblom", "soleimblom" og flere andre svært lokale former, mens Aasen, som vi ser, har med formen "soleimblom". Det er kan hende sannsynlig at Arbo Høeg også har Aasen som kilde.

Aasen nevner at det kan være vanskelig å forklare ordene "soleia" eller "soløy", men nevner altså en mulig betydning: "sol-leie". Når han avviser at betydningen kan være "øye", kan de svenske dialektene det henvises til, "solöga" og "solögja", antyde at dette likevel kan være en riktig tolkning.

Nå er tilfanget av lokale navn på engsoleie så stort hos Arbo Høeg at jeg her bare kan gjøre et lite utvalg, men det er verdt å merke seg at navn som smørblomst, -blomme, -blome, -blom og -blomster er vanlig utbredt over store deler av landet.

Andre navn Arbo Høeg har med er for eksempel skålablom, gulskåle, gulblomster, melkeblomst, kublom og jonsokblom.

Et navn som sulublomme er også verdt noen ord. Det er kjent fra de østre delene av Hedmark og Akershus, og Arbo Høeg undrer seg over hvorvidt navnet er avledet av "sulu" som i disse områda er navn på svale, og han skriver: "Men svalen kommer vel før soleien blomstrer?"

Kanskje forvanskning av soleie?”

Dikteren Hans Børli bruker også navnet ”*sulublom*”. I diktet *Blåknapp og tiriltunge* står det:

.....Men
 de ordene jeg virkelig behøvde
 for å få menneskehjertene i tale,
 fant jeg aldri i leksika
 eller ordbøker. Nei,
 de grodde fritt
 som villblommer
 langs tunstien min.
 Ingen orkideer,
 men løvetann og **sulublom**,
 blåknapp og
 tiriltunge.

og i diktet *Til minne*:

Du plukket **sulublommer**
 og stakk dem i bringelinet
 me’ skyimminga fall over solblå fjell
 som skyggen av vide venger.

Nå sitter je ensam og undres:
 Kanskje hendene dine
 plukker en kvast av stjerner i kveld
 på himmelens kvitblømte enger.

Men sikkert byttet du Sirius med
 den minste blommen som vekser
 her ved den gamle kvé.

Svaleblommor er også kjent fra Sverige (Jämtland).

I svenske og danske navnetradisjoner (Lyttkens (1904-06) og Jenssen-Tusch (1867)) går det tydelig fram at navnetilfanget i våre naboland også er svært rikt på gamle dialektnavn for engsoleie.

Mange av de svenske lokalnavna er dessuten ofte svært like de norske, for eksempel smörblomster, smörkoppar, solöga, smörurt og smöirblomä (Gotland). I *Älvdalska växtnamn förr och nu* (Steenland 1994) angir forfatteren navna missåmåsbjöm og missåmåstyp (midsommartupper andre steder) i betydningen ”midtsommersblomst”. Også goulbjömm (=gulblomst) er kjent fra Älvdalen.

I Danmark er navn som hanefod og kragetær (-fot) kjent ved siden av navn med samme ”smørtema” som i Sverige og Norge: smørblomst, smørurt (ofte fellesnavn for flere arter), samt smørkar, smørpotter, smørbrikker og smørbøtter.

”Smørblomst” er forresten notert hos Aasen både om følblom *Leontodon autumnalis*, soleiehov *Caltha palustris* og tepperot *Potentilla erecta*, mens smørsoleia ble brukt om tiriltunge *Lotus corniculatus*.

Hvitsoleie

Hvitsoleie *R. platanifolius* kalles av Wille for **Riome-græs**. Dette navnet finner vi igjen hos Jenssen-Tusch, og han oppgir både Wille og *Dansk Ordbog udgiven under Videnskabernes Selskabs Bestyrelse* (1797-18...)* som kilde. Imidlertid varter Jenssen-Tusch også opp med navnet **liomegræs** med blant andre Hornemann som kilde. Han nevner også at ifølge Gunnerus og Oeder er navnet **rommegræs** angitt fra Øst-Norge.

Aasen har i sin ordbok med navnet **rómegræs** som er det samme som

Hvitsoleie *Ranunculus plataniifolius*
Foto: Norman Hagen

rome *Narthecium ossifragum*, som mange steder er kalt beinbrekk (Aasen: Beenbræk). Nå er det kanskje nærliggende å tro at det dreier seg om ordet ”rømme = sur fløte” i denne sammenhengen, men jeg er mer fristet til å tenke at dette har å gjøre

**Dansk Ordbog udgiven under Videnskabernes Selskabs Bestyrelse er hos Jenssen-Tusch forkortet V.S.O., og at året er angitt 18... (1797-18...) skyldes at denne ordboka ennå ikke var avsluttet da Jenssen-Tusch utga sin Nordiske Plantenavne i 1867.*

med Aasens substantiv **Rome**, som betyr ”lammelse, sykdom i beina”, og at dette henger sammen med at planta er giftig, og når den spises av kyra, gir de samme symptomene som planta rome eller Beenbræk som den er kalt på dansk.

For øvrig er det få navn hos Lyttkens som kan løse denne navnegåta. Heller ikke noen av de få navna hos Arbo Høeg gir noen svar. Variasjoner av hvitsoleie synes å være det vanligste navnet hos oss.

Kan hende noen vil fristes til å

tenke at dette med ”riome” henger sammen med hvitfargen, altså hvit som rømme, på samme måte som smør i smørblomst (?), men dette virker altså etter min mening litt urimelig.

Andre navn som er kjent for denne arten er *kvit soleimblom*, *kvit skålblom*, *kvita soleio* og *kvitsolei*. *Flismegras* er angitt fra Samnanger (god kilde iflg. Arbo Høeg). Aasen skriver at *flisme* er et slags farlige byller, men han anfører at flismegras er legeveronika *Veronica officinalis*. Arbo Høeg nevner også dette og bruker flere varianter av navnet: fri-, fli- og fresmegras.

Krypsoleie

Krypsoleie *R. repens* L. har mange gamle lokalnavn i Norge. Willes gamle navn **Trønske** hører til en svært formrik gruppe av navn. Willes trønske-navn er ifølge Arbo Høeg fra Telemark, bare i formen trønske og fra Rogaland og Hordaland med formen trønska. Flest angivelser (35) er fra Hordaland, og da mest av formen trønska.

Andre navn i denne gruppa er trauske, som synes å være den mest utbredte formen, troske, tryske, trøske, trøyske, tremska og en hel rekke andre. Trydske og trødske blei notert allerede av Gunnerus i 1766.

Krypsoleie *Ranunculus repens*
Foto: Norman Hagen

Disse navna er, etter hva Aasen skriver, sannsynligvis kommet av ordet trausk som er et gammelt kjent navn på frosk (også trøysk). I sine navnesamlinger skriver han: *Den "mandalske Form (Trauskegras)" forklares av "Trausk" (o: en Frøe, det samme som Frosk og Frausk,); imidlertid er det mærkeligt, at man ingensteds finder Formen Frauska eller Frøyska.*

Ove Arbo Høeg har imidlertid en angivelse av frøskerot for denne arten fra Hemne i Sør-Trøndelag.

I *Nynorskordboka* (1986-utg.) finner vi trausk og trøsk i betydningen frosk. Trauske eller trøske er også nevnt som "ein soppinfeksjon (*Candida albicans*) som viser seg på slimhinna i munnen som ei hvit hinne". Soleiene inneholder giftige og etsende stoffer som vel gjerne kan gi etsesår i munnen som i sin tur kan minne om slik soppinfeksjon. Plantene kan dermed ha fått navnet sitt av den grunn.

Om vi så ser etter hos Jenssen-Tusch, finner vi varianter av trausk-navnet fra flere steder i Dalarna i Sverige, men da brukt om bukkeblad *Menyanthes trifoliata*. Her følger noen eksempler på dette: trosk (fra Orsa), troska (fra Mora), trösk (Särna), tröska (Järan og Lima), trioeska (Älvdalen) og triuska, trioska eller trjoska (ved Våmhus). Hos Steensland (1994) er navnet tryöska fra Evertsberg (i Älvdalen kommune) tatt med.

Aasen har også med navnene *kvitrot* fra Hallingdal og *dokkerot* fra Telemark.

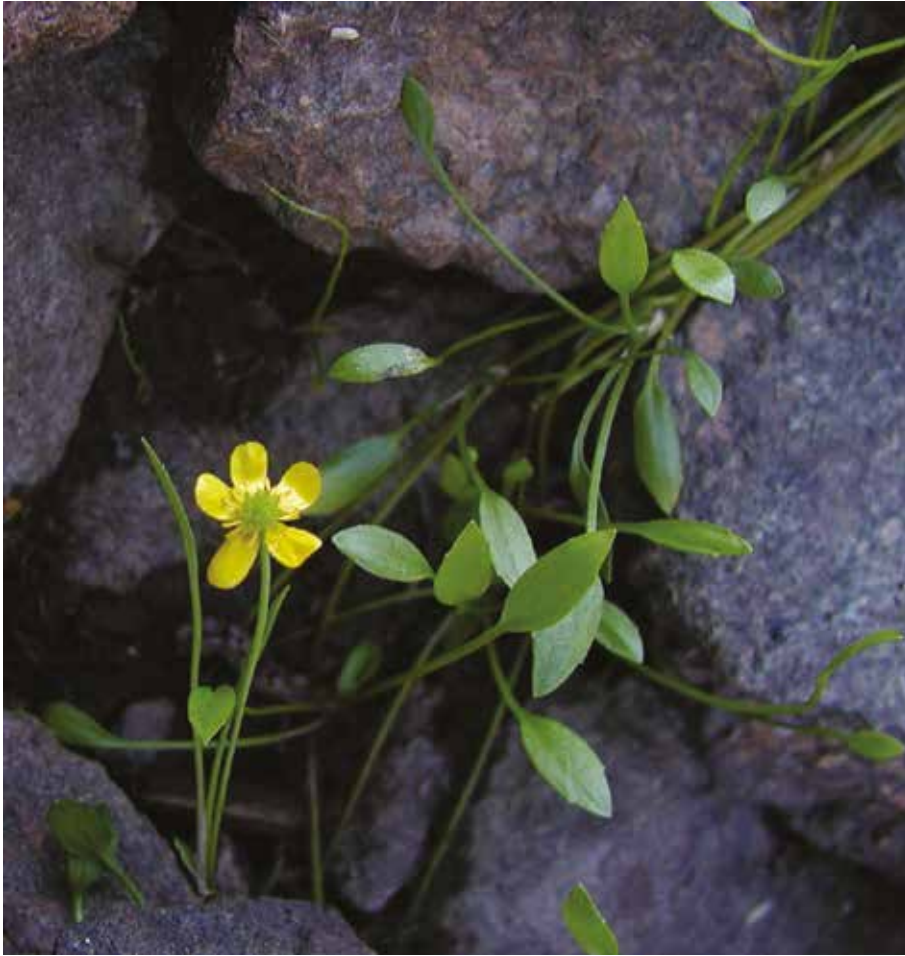
Se nedenfor om bruk av trønske / trauske som för.

Evjesoleie

Soleiearten **evjesoleie** *R. reptans* L. som Wille kaller **igle-gras** er relativt sett en vanlig art som ofte dukker opp på vannbredder som tidvis blir oversvømte. Den spesielle voksemåten med en krypende bueforma stengel der det dannes røtter og linjeforma blad og ofte også blomsterstengler ved hvert ledd, er et godt kjennetegn på arten.

Nå er det imidlertid en hake ved Willes bruk av navnet *R. reptans* og lokalnavnet *igle-gras*. Willes grandnevø, botanikkprofessor Johan Nordal Fischer Wille (1858-1924) skreiv en artikkel kalt "Vegetationen i Seljord i Telemarken efter 100 Aars Forløb" i *Nyt Magazin for Naturvidenskaberne* XXXXI, (hefte 1, s.65-98.) Her skreiv han at hans grandonkel Hans Jacob hadde ganske grundige botaniske kunnskaper i sin tid. Han forteller videre at grandonkelens innsamlinger fra seljordsområdet finnes i et herbarium som oppbevares ved Det Vitenskapelige Selskap i Trondheim. Innsamlingene blei gjennomgått og kontrollert av konservator ved Botanisk museum i Kristiania, Ove Dahl. I lista si over Willes funn har Dahl ombestemt evjesoleie til grøftesoleie *Ranunculus flammula*.

Flere andre botanikere har botanisert i Seljord før Johan Wille, blant andre M.N.Blytt (1838), Axel Blytt (1885), R. Fridtz (1896) og Ove Dahl (1898). Både Fridtz og Dahl

Eyjesoleie *Ranunculus reptans*
Foto: Norman Hagen

fant evjesoleie og grøftesoleie, mens J. Wille kun fant igjen grøftesoleie.

Går vi så til Brøndegaards *Folk og flora* (1979) ser vi at han nevner at navn som ikteurt, ikegræs og iglegræs er brukt om grøftesoleie. Ingen av disse navna er lista opp under evjesoleie.

Hverken Jenssen-Tusch eller Lyttkens har med evjesoleie *Ranunculus reptans* i sine navneoversikter. Man kan kanskje si at evjesoleie ikke var ”oppfunnet” enda. Derimot har Jenssen-Tusch med navnet *jektblomme* for grøftesoleie fra Danmark (Degn Gammelgaard, Åbenrå), og Lyttkens har for samme

arten med navnet *iktegräs* fra mange kilder bl.a. så tidlig som i 1747 (Linné fra Västergötland) og 1755 (i Linnes *Flora suecica*, fra Dalsland).

I Blytts *Norges flora*, bd. 3 (ved A. Blytt) er *R. reptans* med, og som synonym står oppgitt *R. Flammula* β *reptans* Hartm l. c. Det kan kanskje synes som om man på Hans Jacob Willes tid ennå ikke helt hadde fått utreda forskjellene på disse to artene.

Erik Ljungstrand i Göteborg forteller imidlertid (i brev til meg) at Linné beskrev både *R. flammula* og *R. reptans* i sin *Species Plantarum* (1753). Derfor er begge forsynt med en L. bak sitt vitenskapelige navn,

slik at de knyttes til Linné. Av teksten hans framgår det dog, ifølge Erik, at han når det gjelder *R. flammula* siterer blant andre Rembert Dodoëns (Dodonæus) (1583 og 1616) som kalte arten *Flammula Ranunculus*, og Caspar Bauhin (1623 og 1671) som ga den navnet *R. longifolius palustris minor*, altså lenge før Linné selv beskrev arten(e). Også andre var på banen i denne saken, og det blei en diskusjon etter hvert om disse to taxa kunne holdes adskilt på artsnivå. Navet *R. reptans* ble av Carl Johan Hartman angitt som en varietet av *R. flammula*: *R. Flammula* β *reptans*. (Se over!) Mye annet kunne sies om dette, men det blir da ganske vidløftig etter hvert og sikkert utafør ramma for denne artikkelen.

Det skal ikke være så lett!

Om navnet *igle-gras*

Navnet *igle-gras* er ganske sannsynlig knytta til den samme forestillingen om myrvekster som påfører sauene igler (leverikter?) som følger med når de spiser disse myrvekstene, og at Hans Jacob Wille har kjent til navnene fra Gunnerus (1766) eller Oeder (1769). Men det er kanskje slik at sauene spiser evjesoleier siden disse er ganske små av vekst og selv om soleier generelt er giftige og bitre på smak?

Andre igle-gras

Jenssen-Tusch lister opp flere arter som er kalt *igle-gras* eller nærstående former. Blant andre nevnes rome *Narthecium ossifragum* med dette navnet med Hornemann som kilde.

Hornemann var, som de fleste sikkert vet, dansk botaniker. I Danmark er også dette navnet notert for tettegras *Pinguicula vulgaris*.

Ivar Aasen bruker navnet ”iglegras” om myrklegg *Pedicularis palustris*, noe også Arbo Høeg skriver om:

Iglegras *Fyresdal; Seljord (Langlim: ”vel brukt um fleire myrplantor som dei meinte sauene fekk leverikten av”): N. Vågsøy.*

Her følger Arbo Høeg opp med at navnet ”igle-gras” også er blitt brukt om soldogg *Drosera* i Hjartdal (Tuddal) og skriver at ”den la seg på saueleveren”.

Iglegras-navnet er også nevnt for myrklegg hos Jenssen-Tusch som oppgir som kilde både Gunnerus, Oeder, Hornemann og Aasen.

Iglegräs for rome er dessuten også nevnt fra Sverige hos Lyttkens som oppgir Gyllenhaal (Västgötaord 1775) som kilde.

Nå er det vel ganske sannsynlig at det knapt finnes noen sammenheng mellom innvollsparasitter hos sau og at sauene spiser *igle-gras*. Jeg tør vel gjette på at det er det skjære tull.

Soleier i folkelig bruk

Soleier har vært brukt i mange sammenhenger i folketradisjonen. La oss derfor se på noen av bruksområdene.

Soleier brukt i leken

Soleier har vært brukt i lek. De inngikk nesten alltid i buketten når barn plukka blomster eller når det blei fletta brurekranser rundt midtsommer. Navnet *brurasoleier*

er kjent brukt om krypsoleier noen steder. Dette blei gjort både av barn og voksne. En enkel barnelek som er viden kjent, er "Liker du smør?". Da holdes en smørblomst under haka på en annen person slik at gjenskinnet fra blomsten farger haka gul. Dette kunne ifølge Arbo Høeg tolkes på flere vis: "man er glad i smør eller har spist mye smør". Det kunne også tyde på at vedkommende "har smør i halsen", "har tatt for store smørbitar" eller "har godt smørhjerter".

Brøndegaard forteller også at det i Vester-Jylland var kjent en lek der barna smurte hverandre rundt munnen med blomsterstøvet og sa at de hadde spist smør. Arbo Høeg er også inne på noe av det samme når han skriver at barn noen ganger farga seg gule i ansiktet med blomsterstøvet, en skikk som i alle fall er kjent fra Sandar i Vestfold.

Arbo Høeg angir navnet *dokkerot* for krypsoleie fra Tinn, kanskje etter Aasen som angir dette navnet fra Telemark. Her skal navnet komme av "dokke". Det er sannsynlig at det blei laga "lekedokker" ved å flette sammen røttene i mangel av annet egna materiale. Dokkerot-navnet er ifølge Arbo Høeg kjent flere steder på Østlandet, og han oppgir fra Vestre Slidre at der er navnet knytta til voksestedet siden den ofte var å finne i "dokka", som blei regna som et vanlig "voksested". Aasen beskriver ei dokk slik:

Dokk, f. Huulning, Fordypning; lavt Punkt som omgives af Bakker eller Skraaninger.

Skikken med å spise den første blåveisen eller hvitveisen om våren for å ikke bli ormstucken dette året, er kjent fra flere steder, men bruk av soleie på denne måten er bare angitt fra Eid i Møre og Romsdal. Her kan det også være mulig at det foreligger en forveksling med tepperot *Potentilla erecta* som er brukt på samme måten. Da er vi over i det vi kanskje bør benevne som "overtro-leker". Brøndegaard nevner den samme skikken, men da gjelder det at en ikke får "sommersyke":

Spiser man den først sete smørblomst, får man ikke sommersyke.

Bolin (1948) beskriver også skikken med å spise den første smørblomsten om våren, men knytter dette til at man da fikk spise mye smør i løpet av året.

Soleier brukt i folkemedisinen

Brøndegaard oppgir navn som *giktblomst* (*jektblom*), *gikturt*, *giktgræs* og *giktblomme* for flere "ranunkler", for eksempel engsoleie og grøftesoleie. Han nevner også *ikteurt*, *iktegræs* og *iglegræs* som navn på grøftesoleie og sier betydningen kan være knytta til dialektordet *ikt* = gikt eller *ikte* som er en innvollsparasitt. Han viser altså til den samme overtro som Wille anfører om at sauene får "igler i innvollene (=leverikter?)" av å spise evjesoleie. (Se over!) I dansk folkemedisin trudde man også at menneskene fikk gikt av planta, og omslag av engsoleie eller grøftesoleie blei brukt som medisin mot gikt. Det er kanskje en sammenheng mellom slik bruk og disse navna at igler blei brukt

på pasienter som var plaget nettopp av gikt. En liknende bruk av tørka engsoleie har Arbo Høeg fått oppgitt fra Haram i Møre og Romsdal.

I Danmark blei engsoleie og grøftesoleie brukt mot skjorbuk, malaria og sammen med spytt i øregangene mot øreverk.

I *Folkemedisin i Østfold før og nu* skriver Reichborn-Kjennerud (1930) om bruk av engsoleie:

Soløie, smørblom, Ranunculus acer, legges på brennevin i tre dager. Dette brukes til omslag på sår. (Varteig)

Arbo Høeg skriver at engsoleie i Lebesby (Finnmark) blei kokt til grøt og lagt på byller for å få dem til "å modne". Både Wilse (1749), Strøm (1762) og Krogh (1813) har ifølge Arbo Høeg nevnt en slik kur.

Brøndegaard forteller fra Jylland at smørblomster også skal ha vært anvendt som *veterinært afrodisiakum* = elskovsfrembringende middel, kanskje få kua til å løpe etter oxen – eller omvendt?

Soleier og overtro

På enger der kyr går på beite blir gjerne smørblomstene stående igjen. Selv om soleier er giftige og bitre i smaken, slik at beitedyra holder seg unna disse, blir de spist når de kommer med i høyslåtten fordi de bitre og giftige stoffene blir ødelagt når plantene tørker. At det fulgte med soleie i høyet, blei av mange tolka dit hen at smøret fikk en finere gul

farge. Mange steder blei det sagt at smørblomst i høyet *ga den gule fargen til smøret* eller at det *ga mye smør*. Dette kunne også forsterkes ved at det blei lagt en smørblomst i melkebøtta før melking. Dette med å legge en gul blomst i bøtta eller melkesilen var imidlertid oftere knytta til tepperot *Potentilla erecta*. Tepperot var dessuten en god medisinsplante, og den gikk mange steder under navnet *kjinnekross* med sine fire kronblad i korsform. Smørblomst eller tepperot i melkebøtta eller silen var dessuten en god beskyttelse mot trolldom som kunne ødelegge melka, eller seinere smøret.

Brøndegaard skriver også om dette fra Jylland Danmark:

Valborgsdag 1/5 skal malkepigen finde en smørblomst eller plukke de tre første sete ranunkler og lægge dem i malkespenden, før hun maler, så får gården megen mælk og smør resten af året, smørret bliver særlig gult.

Soleier som kalenderplanter

Mange planter blir, som sikkert kjent, brukt som kalendermerker. Slik er det også med smørblomster. Brøndegaard skriver at

høet skal slås, når engene står gule af ranunkler, årerne er da fulde af skaller (en karpefisk =mørt) og det nye linned lægges ud til blegning.

Dessuten:

Det er tid for å så bygg når vannranunklerne blomstrer.

Arbo Høeg nevner også sammenhengen mellom blomstring av soleie og høyslått:

Engen skulle slåes når smørblomstene blir dekket av gresset.

Smørblomsten varslet tiden til å begynne slått.

Dyrefor

Arbo Høeg kommer dessuten inn på at røttene av soleie blei brukt som dyrefor. Imidlertid handler det da i det alt vesentlige om krypsoleie *R. repens*. En informant forteller at på Løten blei planta gravd opp og gitt til grisene, mens en annen forteller at *Bokkeskjeiggrot* i Øvre Gausdal blei

gravd opp, skylt og brukt som kufôr. Arbo Høeg har mange nedtegnelser om dette.

Som en avslutning er det kanskje verdt å nevne at Jens Corneliuson angir at det finnes rundt 400 arter av slekta *Ranunculus*. Navnet skal komme av det latinske *rana* som betyr frosk og det såkalla diminutivsuffix – *unculus*. *Ranunculus* skal være en ”låneoversettelse” av det greske *bactrachion* som betyr froskeurt.

Takk

Takk til Erik Ljungstrand for opplysninger og hjelp med å finne ut om navneproblematikken omkring evjesoleie og grøftesoleie.

Hans Jacob Wille (1756 - 1808) - Genealogy
www.geni.com

Litteraturliste

- Blytt, M.N. 1876. *Norges flora*, b. 3. Avsluttet av A. Blytt. A.W. Brøgger, Oslo.
- Bolin, Lorentz. 1948. *Blommorna och människan*. Hugo Gerbers fölag. Stockholm.
- Børli, Hans. 1998. *Samlede dikt*. 2. oppl. Aschehoug.
- Carlberg, Birgitta. 1980. *Nyttevekster i ny og gammel tid*. J. W. Cappelens Forlag AS. Oslo.
- Corneliuson, Jens. 1997. *Växternas namn*. Wahlström & Widstrand.
- Falk, Hjalmar & Torp, Alf. 2006. *Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog*. Faksimileutgave, 5. opptrykk. Bjørn Ringstrøms Antikvariat, Oslo.
- Fægri, Knut. 1970. *Norges planter*. J. W. Cappelens Forlag AS. Oslo.
- Halvorsen, Roger. 1988. "En del av kulturarven: Plantenavn i Vinje-dialekten". *Blyttia* 46, s. 195-198.
- Halvorsen, R. 1996. "Noen gamle plantenavn hos Hans Jakob Wille" (1786). *Listéra* 11. årg. Hefte 2, s. 17-21.
- Halvorsen, R. 1997. "Noen gamle plantenavn hos Hans Jakob Wille II" (1786). *Listéra* 12. årg. Hefte 2, s. 9-13.
- Halvorsen, R. 2009. "Noen gamle plantenavn hos Hans Jakob Wille III" (1786). *Listéra* 24. årg. Hefte 1, s. 22-27.
- Heggstad, L., Hødnebf, F., Simensen, E. 1975. *Norrøn ordbok*. Det Norske Samlaget.
- Holck, Per. 1996. *Norsk Folkemedisin*. J. W. Cappelens Forlag AS. Oslo.
- Høeg, O. A. 1976. *Planter og tradisjon*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Høeg, O. A. 1984. *Våre medisinske planter*. Forlaget Det Beste.
- Jenssen-Tusch, H. 1867. *Nordiske Plantenavne*. H. Hagerups Boghandel, Kjøbenhavn.
- Lid, J. & Lid, D.T. 2004. *Norsk flora*. 7. utg. v/Reidar Elven. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Lyttkens, August. 1912-1915. *Svenska växtnamn*. C. E. Fritzes Bokförlags AB. Stockholm.
- Manson, Arvidh. 1642. *En myckit nyttigh Örta-Book*. Stockholm. Ny utg. ved A.B.Ellingsen og Kolibri Forlag.
- Mossberg, B. & Stenberg, L. 2003. *Den nya nordiska floran*. Wahlström & Widstrand.
- Nordhagen, R. m.fl. 1952. *Våre ville planter*. Tanum, Oslo.
- Ohlmarks, Å. 1985. *Linnés hälsoörter*. Sjöstrands förlag, Stockholm.
- Olsson, Gösta. 2010. *Växtlekar. Harriet, Oskar, Ida, Carl och Lovisa visar hur man gör*. Daus Tryckeri Östersund.
- Reichborn-Kjennerud, I. 1930. *Folkemedisin i Østfold før og nu*. Borgarsyssel Museum, Sarpsborg.
- Riksarkivet (utg.). 2003-2008. *Norge i 1743. Innberetning som svar på 43 spørsmål fra Danske Kanselli*, bd. 1-5. Solum Forlag, Oslo.
- Ross, H., 1895. *Norsk Ordbog*. Alb. Cammermeyers Forlag, Christiania.
- Wille, H.J. 1786. *Beskrivelse over Sillejords Præstegield i Øvre-Tellemarken i Norge*. Gyldendals Forlag. Ny utg. av Lokalhistorisk Forlag 1989.
- Wille, J.N.F. 1902. "Vegetationen i Seljord i Telemarken efter 100 Aars Forløb". *Nyt Magazin for Naturvidenskaberne*, bd. 40, hefte 1, s. 65-98.
- Aasen, Ivar. 2006. *Namnesamlingar av Ivar Aasen*. Redigert av Bondevik, Jarle, Nes, Oddvar og Aarset, Terje. Norsk bokreidingslag L/L, Bergen.
- Aasen, I. 1918. *Norsk Ordbog*. Alb. Cammermeyers forlag, Christiania.

Følgende eldre botaniske verk er det referert til hos flere av forfatterne i litteraturlista over.

- Gunnerus, Johan Ernst. 1766. *Flora Norvegica, observationibus præsertim oeconomicis panosque norvegici locupletata*. Pars prior: Nidaros 1766. Pars posterior: Hafniæ 1772.
- Oeder, Georg Christian. 1796. *Nomenclator botanicus zum Gebrauche bey der Flora Danica*. Copenhagen.

Thor Andreas Wiersdalen er gått bort

En god venn gjennom mer enn 40 år er gått bort. Igjen sitter mange av oss i TBF og mange andre sosiale miljøer tafatte tilbake. Det kom ikke uventet, men det blir uansett et stort tomrom i venneflokk.

Når det blir slike hull i den venneflokk vi har hørt til, blir jeg sittende å tenke på ordet ”kondolerer”. Dekker det hva vi egentlig tenker? Jo, det gjør nok det. Ordet bærer i seg det å dele smerten og sorgen med andre, og slik vil det være. Likevel dukker det ofte opp et annet ord i tankene, en fin kondolansform fra Valdres som mer uttrykker det vi helst vil si: ”Signe minnet!” Jeg har visst nevnt det tidligere, men jeg gjentar det gjerne. ”Å signe minnet” om noen en har kjent i mange år og blitt glad i, inneholder nettopp tanken om at vi ikke glemmer gleden ved å ha kjent en person ved å grave oss ned i sorgen. Til det er over 40 års vennskap og mange gode minner for dyrebart.

Min første opplevelse av Thor Andreas var hans enorme gledesutbrudd da sensuren i pedagogikk på Notodden lærerskole falt våren 1970. Han kom drivende glad ut i foajeen på lærerskolen, jublende, greip sin Torild og svingte henne rundt i dansen. Det var ikke

Foto: Harald Stendalen

vanlig med en S i pedagogikk for en lærerskolestudent på den tida.

Siden, da jeg fikk jobb på Heistad skole i Porsgrunn, hvor Torild også jobba på samme trinn som meg, førte det til at vi blei kjent, Thor Andreas og jeg, for det viste seg at han hadde de samme glødende interesser for natur som jeg. Snart forsto jeg at han også hadde kunnskaper og interesser utenom det vanlige. Han var rett og slett en meget kunnskapsrik person med et særdeles stort interessefelt. Det spente fra hans elskede Langangen hvor han vokste opp med bygdas lokalhistorie, til alle sider av den norske naturen, særlig botanikken, og friluftsliv.

Han utvidet kunnskapene sine ved å stadig ta ny utdanning innenfor det han interesserte seg for, samtidig som han viste en fantastisk evne til å være autodidakt, det vil si at han skaffet seg kunnskap om mangt og mye langt utover den formelle utdannelsen. Han satte seg stadig nye mål og arbeidet intenst for å nå dem.

Litt om hans bidrag til lokalhistorien

Hjembygda Langangen lå hans hjerte nær. Den var en del av han, like mye som han var en del av den. Han kjente bygda og bygda kjente han. Begge var de stolte av hverandre. Thor Andreas blei en av de store bidragsyterne til Langangens lokalhistorie ved at han samlet inn gammelt og nytt stoff, og dette blei til bøker. Den siste blei

ferdigstilt, så vidt jeg forstår, kort tid før hans bortgang. Ikke bare Langangen blei gjenstand for hans samler- og skrivearbeider. Mange andre deler av Eidanger kommune fanget også interessen hans, og han ga ut flere lokalhistoriske bøker og skrifter, blant annet gjennom Brevik Historielag.

Om hans idrettsengasjement

Vi kan heller ikke komme utenom hans engasjement og bidrag innenfor idretten, både som aktiv utøver og på trenersida. Han var, som sikkert mange av oss kjenner til, en av de fremste høydehoppere Norge har fostra. Det var for øvrig en karriere som starta med små ”idrettslige” kår i et trangt treningslokale i Langangen og som førte han fram til topp nasjonalt nivå.

Nå blei jeg selv aldri noen ”idrettsutøver” utover et bedagelig bedriftsidrettsnivå i håndball, men det er ikke fritt for at jeg virkelig følte og fortsatt føler beundring for hans innsats innen friidretten.

Mange minner gjennom år

Da jeg fikk melding om at Thor Andreas vår gått bort, strømmet minnene på. Det blei på en måte som en av verselinjene hos Einar Skjæraasen i diktet *Juninatt*:

*Det flyg inn vers å visa –
som blomsterstøv med vind,
Og du er i dem alle,
frå deg flyg versa inn
så fort som je kan synge,
så djupt som je har sinn.*

40 års kjennskap og vennskap er mer enn en såkalt mannsalder, og i løpet av disse åra kom vennskapet til å tuftes på gleden og kjærligheten til naturen og alle de fantastiske eventyrhistoriene vi møter i den. Det er så mange av dem, minnene: fra turer, fra reiser, fra botaniske undersøkelser og mange andre anledninger. Noen er spesielle.

Ett er minnet fra tjernet ved Roåkersetrene i Øyer i Gudbrandsdalen og undringen over de små fjellplantene. Et bilde der han svinger dattera Siw rundt i latter ved tjernet under Kiliknappen dukker ofte fram. Minnet ligger i dag håndfast gjømt i en diaseske et sted her i huset.

Et annet minne er fra den sommeren vi kjørte rundt i en småbåt på leiting etter nye plantelokaliteter i Kragerø-skjærgården. Vi klatra i land både her og der på småholmer og skjær på jakt etter nye lokaliteter. Vi fant både vipestarr, masser av strandrisp og rester av ballastplanter rundt om. På kveldstid satt vi glade, varme i kinna og muntre etter funna og noen glass vin.

Jeg husker med en anelse av latter i minnet våre opplevelser fra en, la meg kalle det ”dannelsestur” til Sørlandet med høyskolen i Bø. Thor Andreas tok utdanning i miljølære, og jeg fikk være med på lasset. Vi telta nede ved Drangeid-kanten nær Flekkefjord. Vi var litt sleivete med teltslagningen i en skråbakke, og vi våkna i solrenninga nederst i teltet på grunn av skrånningen i bakkehellinga.

Men begge var enige om at det hadde vært en fin tur.

Slik kunne jeg fortsette.

Et av de største minnene blir likevel fra seinvåren 2016 da Thor Andreas ringte og undret på om jeg kunne tenke meg å bli med han til Öland. Han var nesten like ölandsfrelst som meg, så det var lett å si ja med glede. Øystein Ruden fra Ås blei med, og vi hadde en fantastisk tur med masse nye ting å se, både gamle kjenninger og nye arter vi aldri hadde sett.

Det er vemodig å tenke tilbake på hans ord om dette i etterkant da han uttrykte sin glede over at vi fikk det til med denne turen: ”*Dette bli vel kanskje min siste tur hit?*” Han fikk rett i det, men minnet om turen vil leve i meg i mange år.

Alle de mange turene og reiseopplevelsene var gode, men mest av alt lyser minnene om en god venn. Jeg våger å si vi ikke mistet hverandre av syne som venner gjennom mange år.

Om hans forhold til familien

Thor Andreas nærte en utrolig stolthet over barna Are og Siw og barnebarna. Han unnlot sjelden å nevne hvordan det gikk med dem når vi møttes. Jeg er viss på at de har grunn til å minnes en stolt og kry far og bestefar, full av ømhet for dem. Dessuten nærte han varme tanker også for henne han levde store deler av livet med, selv om de, som flere av oss, ”delte møblene” etter mange år. Tårene kunne komme flere år etter at Torild ble borte.

Thor Andreas og TBF

De siste åra var han en flittig gjest på julemøtet, men han ga uttrykk for at han kunne bli sliten. Likevel la han planer, riktignok med et visst forbehold, sjøl om entusiasmen alltid kom til syne.

Litt over en måned før han gikk bort ringte han. Da var han lagt inn, men han fortalte i glede at han skulle i barnebarnets konfirmasjon, om det var det ingen tvil. Det ble meg fortalt i etterkant at han gjennomførte med stil.

Han ga ikke uttrykk for hva som kunne komme, selv om han visste det. Jeg tror han da hadde avfunnet seg med sin skjebne, men han nevnte et "unntak" da han sa at han visste at sykdommen med spredning til talesenteret i alle fall sannsynligvis villa ta stemmen hans. Jeg hørte latteren i stemmen som var blitt ruskeste da han så sa: "Du vet det, Roger, at det blir det verste, så godt som jeg liker og alltid har likt å snakke mye!"

Jeg er glad for å ha kjent Thor, for å ha fått jobba sammen med han, for

å ha delt interesser med han og hatt han som en så god venn at vi kunne le, krangle og være sinte, være heftige på våre standpunkter og så alltid vende tilbake til hverandre i forvisning om at vi var gode venner som satte pris på hverandre. Det var en god gave å eie sammen.

Den svenske arbeiderdikteren Dan Andersson har skrevet et vakkert lite dikt med tittelen *Epilog* som går slik:

*God natt – god sömn jag önskar er,
ni alla vandringsmän.
Vi sluta sjunga och skiljas – vad mer
om aldrig vi träffas igen.
Jag har sagt något litet och fattigt av det
som brunnit hos mig och så snart brinner ner,
men den kärlek, där fanns, ej förgängelse vet –
god natt – god sömn åt er.*

Takk Thor Andreas, i ærbødighet og takknemlighet over å hatt deg som venn!

På vegne av mange venner

Roger Halvorsen

NYTT FRA STYRET HØSTEN 2018

Sommeren 2018 ble en ekstrem tørkesommer i vårt område, noe som ble en utfordring for mange planter. Vanligvis er naturen robust i forhold til slike endringer fra år til år. Årene framover vil vise om tørken har ført til endret plantemangfold i Telemark. De mange skogbrannene kan også by på overraskelser i årene framover. På slike områder kan det ofte dukke opp spennende planter, for eksempel bråtestorkenebb *Geranium bohemicum*.

Floravokteri har høyt fokus om dagen. Dette har vi drevet lite med i TBF, selv om Telemark har en rekke både eldre og nyere registreringer som vi gjerne skulle ha fulgt opp fra år til år. Noen av de forsømte artene har høy rødlisteverdi. TBF ønsker at flere medlemmer sier seg villige til å sjekke opp funn i sitt nærområde. De som vil ha slike oppgaver bes gi beskjed til Bjørn Erik Halvorsen på tlf. 91310296 eller e-post b-halvor@online.no.

David Mundal, som i år er med både i styret og turkomitéen, har bragt mange nye ideer inn i TBF. Han har jobbet nært med både studenter og innvandrere. Det har ført til at TBF nå har mange nye studentmedlemmer. Vi håper at mange av disse velger å være medlemmer i TBF også etter endt studietid. Kanskje greier vi å snu trenden mot at vi var i ferd med å

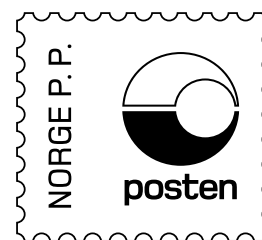
bli en pensjonistforening. Arbeidet med å integrere innvandrere er et av fokuspunktene til NBF. Det er fint hvis vi greier å gi våre nye landsmenn et rikere innhold i hverdagen. Torbjørn Norendal har også bidratt her med sitt engasjement på Evju bygdetun.

David Mundal har også tatt tak i arbeidet med å fjerne svartelistede karplanter. Han har organisert flere dugnader i Hjartdal og Seljord. Dette er et arbeid som vi noen ganger også har vurdert å få til i Grenland, men her har det vært vanskelig å finne initiativtakere. Men, det er ingen tvil om at vi har felt over hele Telemark som er fulle av svartelistede karplanter.

Rolf Ergon har nå flyttet og solgt huset i Grenland. Han har vært en viktig bidragsyter i TBF i mange år. Derfor jobber vi nå med å finne en arvtager til to av hans oppgaver. Det ene er å være floravokter for bakkekløveren *Trifolium montanum* på Eidanger jernbanestasjon. Undertegnede har fått nøkkelen til porten (tilhører Jernbaneverket). Vi ber om at interessenter til denne oppgaven melder seg. Den andre saken er at vi trenger en ny koordinator for Villblomstenes dag i Telemark.

For TBFs styre

Bjørn Erik

Returadresse: Telemark Botaniske Forening, Postboks 25 Stridsklev, 3904 Porsgrunn

INNHold	Side
Træet stod ferdigt, dikt av <i>Bjørnstjerne Bjørnson</i>	3
Konkurransen i <i>Listéra</i> 2018-1, av <i>Trond Risdal</i>	3
Endelig fikk jeg se den på nært hold: Skyttens plante pilblad. Artig plantefunn i Østerdalen, av <i>Roger Halvorsen</i>	4
Æresmedlem	7
<i>Listéra</i> for 20 år siden: Porsen, doften och minnena, av <i>Jan Pernbert</i>	8
Om Sigrid Nordskog, av <i>Kristin Steineger Vigander</i>	12
Ildsveve	13
Abrodd, en litt annen <i>Artemisia</i> , en med gamle tradisjoner. Om den krokete veien til ei snart glømt kulturplante, av <i>Roger Halvorsen</i>	14
Gamle minner, av <i>Sigrid Nordskog</i>	23
Nabolagets ville vekster: Kjempespringfrø – en svartelistet rakker!, av <i>Anders Ofte</i>	24
Molteturen, av <i>Sigrid Nordskog</i>	27
Verdens største blomster, av <i>Kristin Steineger Vigander</i>	28
Noen gamle plantenavn hos Hans Jacob Wille (1786) VII. Noen gamle navn på arter i slekta <i>Ranunculus</i> og litt om bruk av artene i denne slekta, av <i>Roger Halvorsen</i>	34
Thor Andreas Wiersdalen er gått bort, av <i>Roger Halvorsen</i>	47
Nytt fra styret høsten 2018, av <i>Bjørn Erik Halvorsen</i>	51